

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1 (Temmuz/July 2022): 030-061

Lâmiyyetu'l-ef'âl Manzumesi

The Lâmiyyah al af'âl Ode

Mehmet Sıddık Özalp

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Assistant professor, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Literature
Nevşehir, Türkiye

mehmetozalp@nevsehir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4260-6989>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 1 Şubat/February 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 5 Haziran/ June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Temmuz/July 2022

Atıf / Citation

Özalp, Mehmet Sıddık. "Lâmiyyetu'l-ef'âl Manzumesi". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (Temmuz/July 2022), 030-061. <https://doi.org/10.54122/umde.1064743>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mehmet Sıddık Özalp).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. /This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Öz

Arap edebiyatında kafiyesi lâm olması hasebiyle Lâmiyye adıyla meşhur olan çok sayıda manzume yazılmıştır. Büyük bir kısmı basit bahrinde söylenen bu manzumelerde genel olarak peygamber sevgisi, nasihat, vaaz ve öğüt gibi temalar işlenmiştir. Bu çerçevede İbn Mâlik (öl. 672/1274) tarafından da sarf ilminde fiillerin çekim ve yapılarını konu edinen *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli bir manzume kaleme alınmıştır. Manzume üzerine ondan fazla şerh yazılmış olması, onun Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu öneme binaen manzume ve şerhlerinin, günümüz akademi dünyasının dikkatine yeniden sunulma hedefiyle bu çalışma kaleme alınmıştır. Belirtildiği üzere manzumenin sarf ilminde fiilleri konu edinmesi ve Lâmiyye olarak meşhur olması sebebiyle sarf ilminin kısaca tanımı yapılmış ve fiil ile lâmiyye kavramları da açıklanmıştır. Bununla birlikte manzumenin şerhleri hakkında gerekli bilgiler sunulmuştur. Manzume ve yazarı hakkında klasik kaynaklarda geçen gerekli bilgilere yer verilmiş ve manzume Türkçeye çevrilmiştir. Bu kapsamda ismi, mahtût ile matbu nüshaları, şerhleri, muhtevası ve metni ile çevirisi gibi başlıklar altında manzume incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Sarf ve Fiiller, Lâmiyye, Şiir, İbn Mâlik

Abstract

Numerous qasidahs which are famous as lâmiyyah because of its rhyme lam have been written in Arabic literary. In these lâmiyyahs, most of which weresaid in basit meter themes such as love of the prophet, advice, preaching, and sermons were generally handled. In this context, Ibn Mâlik (d. 672/1274) wrote a qasidah called *Lâmiyyat al af'âl*, which deals with the conjugations and structures of verbs in the science of morphology. Since more than ten interpretations were written on the qasidah, it shows that it has an important place in Arabic literature. Due to this importance, this study has been written with theaim of re-presenting the kasidah and its interpretations to the attention of today's academic world. As it is stated, since the qasidah deals with verbs in the science of the morfology and its famous as lâmiyyah, a brief definition of the science of morphology is made and the concepts of verb and lâmiyyah are also explained. In addition, necessary information about the interpretations of the qasidah is presented. The necessary information that passed at the classical sources about the qasidah and its author were given and the qasidah translated into Turkish. In this context, the qasidah has been reviewed under such headings as its name, manuscripts and printed copies, its interpretations, it's content and text with its Turkish translation.

Keywords: Arabic Literature, Morphology and Verbs, Lâmiyyah, Poetry, Ibn Mâlik.

Giriş

XI. yüzyılda İspanyollar tarafından yapılan saldırıların artması sonucunda Endülüs Emevi Devleti yıkılmış ve yerine beylikler kurulmuştur. Siyasî kargaşanın devam etmesi neticesinde bu beylikler de ortadan kaldırılmıştır. Böylece 1092-1146 tarihleri arasında Murâbitlar ve 1146-1270 tarihleri arasında Muvahhidler hüküm sürmüştür. Bu dönemlerde de siyasî birliğin sağlanamaması, huzur ve istikrarın iyice bozulmasına yol açmıştır. 1261 yılına gelindiğinde Gırnata dışında tüm Endülüs, İspanya'nın egemenliğine girmiştir. Bu işgaller sonucunda Kurtuba da 1236 yılında İspanya'nın işgaline uğramıştır. Böylece doğuya gerçekleşen bireysel göçler, bu gelişmelerle toplumsal göçe dönüşmüştür.¹

¹ Ali Ahmed, *el-Endulusiyyün ve'l-Meğâribe fî bilâdi's-Şam'î min nihâyeti'l-karni'l-hâmis hata nihâyeti'l-karni't-tâsi 'el-hicrî* (Dımaşk: Dâru Tulâs, 1989), 84-89.

Manzumenin yazarı Cemâluddîn Muhammed b. Abdullah b. Mâlik 600/1204 yılında Ceyân'da doğmuş ve burada eğitimini tamamlayarak 630/1233 yılında Dımaşk'a göç etmiştir. Bir müddet Halep'te ikamet eden müellif, İbn Ya'îş'ten (öl. 643/1245) ilim tahsil etmiştir. Âdiliyye medresesinin meşîhatlığı görevini deruhte üzere tekrar Dımaşk'a dönmüş ve oraya yerleşmiştir. Nazım yazma konusunda olağanüstü bir yeteneğe sahip olan İbn Mâlik, bu alanda ilmi zirvelere taşımıştır. Böylece Dımaşk'ta meşhur olmuş ve ilim ehlini buluşturan bir şahsiyete dönüşmüştür. Nahiv ilminde *Elfiyye* ve sarf ilminde çalışmamızın konusu olan *Lâmiyyetu'l-ef'âl* manzumeleri başta olmak üzere 30 civarında manzum ve mensur eser kaleme almıştır. Nahiv ilminde Bağdat ekolünü benimsemişse de bazı konularda Kûfe ekolünü takip ettiği de olmuştur. İbn Mâlik 672/1274 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.²

İbn Mâlik dönemin öğrencileri tarafından kolay bir şekilde ezberlenebilmesi amacıyla nazım şeklinde kaleme alınan lâmiyyede kolay ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Bu nedenle sarf ilminin önemli ve vazgeçilmez bir kaynağı olarak uzun bir süre rağbet görmüştür. Ancak Osmanlı ulemâsı genel olarak *Emsile*, *Binâ* ve *İzzî* gibi sarf eserlerine daha fazla ilgi gösterdiklerinden, İbn Mâlik'in manzumesi Osmanlı coğrafyasında geri planda kalmıştır.

Değişim ve dönüşüm manalarına gelen sarf sözcüğü, ıstılâhî olarak ise 'istenilen manaları elde etmek amacıyla kelime köklerinin farklı şekillere dönüşmesini inceleyen bir disiplindir.'³ Fiiller sarf ilminin önemli bir kısmını teşkil ederler. Başka bir kelimeye ihtiyaç duymadan bir zaman dilimi içerisinde müstakil olarak mana ifade edebilen kelimeler fiil olarak değerlendirilir.⁴ Fiiller gerçekleştikleri zaman bakımından mazî ve muzari gibi kısımlara ayrılır. Geçmiş zamanda meydana gelen bir eylemi anlatan fiiller, mazi olarak adlandırılır. Örneğin: [(هُوَ صَلَّى أَمْسَ)] / *O, dün namaz kıldı*. Şu anda gerçekleşen veya ileride meydana gelecek olan eylemleri belirten fiillere ise muzari denir. Örneğin: [(هُوَ يُصَلِّي السَّاعَةَ)] / *O, şimdi namaz kılıyor* veya [(هُوَ يُصَلِّي غَدًا)] / *O, yarın namaz kılacak*.⁵

Tarafımızca hazırlanan "*Arap Edebiyatında Lâmiyye Literatürü*" isimli çalışmada lâmiyyeler ele alınarak, incelenmiştir.⁶ Ayrıca bu konuda Yusuf Akçakoca tarafından

² Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî 6 'asru'd-düvel ve'l-imârât eş-Şâm* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1990), 87-88; Ahmed, *el-Endelusiyyûn ve'l-Meğârib*, 192; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-'ilmi li'l-Melâyîn, 2002), 6/233.

³ Ahmed Hamlavî, *Şeza'l-arf fi fenni's-sarf* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 17.

⁴ Hamlavî, *Şeza'l-'Urf*, 19.

⁵ Ebu'l-Feth Usmân b. Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, nşr. Fâiz Fâris (Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2010), 23.

⁶ Mehmet Sıddık Özalp-Hasan Taşdelen, "Arap Edebiyatında Lâmiyye Literatürü", *Balikesir İlahiyat Dergisi* 12/ (Eylül 2020), 219.

Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme 'el-Lâmiyyetu'l-ef'âl Örneği başlıklı bir çalışma yapılmıştır.⁷

Arap Edebiyatında Lâmiyye Literatürü isimli çalışma, bir lâmiyyeyi detaylı bir şekilde ele alarak tüm ayrıntılarıyla incelemek maksadıyla yazılmamıştır. Literatürdeki lâmiyye geleneğinin çerçevesini belirtmek ve bu lâmiyyeler etrafında yazılan kaynakları düzenli bir biçimde okuyucuya aktarmak amacıyla ele alınmıştır.

Akçakoca tarafından yapılan çalışmada ise her ne kadar Arapçada Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme kapsamında *Lâmiyyetu'l-ef'âl* örneği konu edilmişse de çalışmanın ana konusu Arapça didaktik şiirler olup bu kapsamda *Lâmiyyetu'l-ef'âl* örnek gösterilmiştir. Bu çalışmada ise İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesi müstakil bir şekilde konu edilmiştir. Bu kapsamda manzume Türkçeye çevrilmiş ve manzume üzerine yazılan şerhler hakkında da kapsamlı bilgiler sunulmuştur.

1. Manzumenin Analizi

Bu bölümde manzumenin ismi, matbu ve mahtût nüshaları, muhtevası, şerhleri ve tercümesi ele alınacaktır.

1.1. İsmi

Arap edebiyatında lâm kafiyeli kasideler, "lâmiyye" olarak adlandırıldığı bilinmektedir.⁸ Bu bağlamda İbn Mâlik'in manzumesi de lâm kafiyeli olduğu ve basît bahrinde kaleme alındığı için⁹ lâmiyye olarak adlandırılmıştır.

Manzume, Hacı Halife (öl. 1067/1657) ve Zirikî (öl. 1396/1976) tarafından *Lâmiyyetu'l-ef'âl* adıyla zikredilmiştir.¹⁰ Brockelmann (öl. 1956), *Lâmiyyetu'l-ef'âl* ismiyle beraber *el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl* adını da kaydeder.¹¹ Salâh b. Muhammed el-Budeyr ise manzumedan *Ebniyeti'l-ef'âl fî 'ilmi't-tasrîf* olarak bahsetmiştir.¹²

Görüldüğü üzere manzume, tabakâtlarda *Lâmiyyetu'l-ef'âl*, *el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl* ve *Ebniyeti'l-ef'âl fî 'ilmi't-tasrîf* gibi farklı isimlerle kayıt altına alınmıştır. Manzumenin

⁷ Yusuf Akçakoca, "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-ef'âl Örneği"", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020).

⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2012), 256.

⁹ Âmâl İbrahim b. Ahmed Siddik, *Tahkîku'l-makâl ve teshîlu'l-menâli fî şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl li Muhammed b. el-Abbas et-Tilimsânî* (Mekke: Câmî'atu Umî'l-kurâ, Kulliyetu'l-âdâb ve'l-'ulûm ve'l-idâre, Doktora Tezi, 1433/2012), 18.

¹⁰ Mustafa b. Abdullah el-Osmanî Hacı Hâlîfe, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, nşr. Mehmet Şerafettin Yalıtıkaya/Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), 2/1536; Zirikî, *el-A'lâm*, 6/233.

¹¹ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, çev. Abdulhalim en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1959), 5/291.

¹² Salah b. Muhammed el-Budeyr, *Husûlu'l-meserre bi teshîli Lâmiyyeti'l-ef'âl bi ziyâdeti Bahrak ve'l-İhmîrî ve'd-Durra* (Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 10.

konusu sarf ilminde fiiller olduğu ve lâm kafiyesi üzerinde kaleme alındığı için *Lâmiyyetu'l-ef'âl* olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca manzumenin sarf ilminde fiil yapılarını inceleme konusunda bir giriş kaynağı mesabesinde olması hasebiyle *el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl* veya *Ebniyetu'l-ef'âl fî 'ilmi't-tasrîf* gibi isimlerle de anılmıştır. Ayrıca yazarın adına atfen *Lâmiyyet-u İbn Mâlik* olarak da bilinir.

1.2. Mahtût ve Matbû Nüshaları

Manzumenin bulunduğu kütüphane ve kayıt altına alındığı numaralar, Brockelmann tarafından aşağıdaki şekilde aktarılmıştır:¹³

- 207 kayıt numarasıyla Cota,
- 718 kayıt numarasıyla Münih,
- 38 kayıt numarasıyla Alman Oryantalistler Derneği,
- 36 kayıt numarasıyla Keraft,
- 672/4 kayıt numarasıyla Paris,
- 139/1 ve 248/10 kayıt numaralarıyla El Escorial
- 12 ve 68/9 kayıt numaralarıyla Cezayir,
- Edeb bölümünün 8 kayıt numarasıyla İskenderiye,
- 676/2 kayıt numaralarıyla El Escorial.

Brockelmann, manzumenin hicri 1261 yılında Hindistan'ın Ahmedî vilayetinde basıldığını dile getirdikten sonra, 1273-1323 yılları arasında bazı metinlerle beraber Kahire'de, 1317 yılında Fas'ta ve 1329 yılında Tunus'ta da basıldığını belirtmiştir.¹⁴

1.3. Muhtevası

Sarf ilminde kaleme alınan manzume, fiil yapısını ele almıştır. Fiilleri mazî, muzari ve bunları da mücerred ve mezîdun fîh gibi kısımlara ayırarak çekimlerini incelemiştir. Toplam 14 konu ve 114 beyitten oluşan manzumenin muhtevası ve ifade edildiği beyit dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.¹⁵

Muhtevası	Beyit sayısı
Önsöz	4
Mücerred Fiillerin Yapım ve Çekimleri	23
Zamir Olan <i>Tâ</i> veya <i>Nûn</i> Harflerinin Fiillere Bitişmesi	2
Mezîdun Fîh Fiiller	7

¹³ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/291.

¹⁴ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/292.

¹⁵ Budeyr, *Husûlu'l-meserre*, 13/24.

Muzari Fiiller	6
Edilgen Fiiller	4
Emir Fiiller	4
İsm-i Fâil ve İsm-i Mefuller	11
Mastar Yapısı	16
Sülasî Mezîdun Fîh Fiil Mastarları	12
Yer ve Zaman Bildiren Fiil Yapıları	14
Çokluk Belirten Yapılar	3
Araç ve Gereç İsimlerini Belirten Yapılar	3
Sonuç	5
Toplam	114

Yüz on dört beyitten oluşan mânzûmenin¹⁶ kapsayıcılığı ve önemi yazar tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

فَهَاكَ نَظْمًا مُحِيطًا بِالْمُهْمِ وَقَدْ
يُجْوِي التَّقَاصِيلَ مَنْ يَسْتَحْضِرُ الْجُمْلَا

“Manzume, gerekli olan tüm ayrıntıları kapsar. Çünkü genel kuralları ana hatlarıyla bilenler, tüm ayrıntıları bilme gücüne de sahip olurlar”¹⁷

1.4. Şerhleri

Manzumeye yazılan şerh ve haşiyelerin tamamının, özellikle Kuzey Afrika ülkeleri başta olmak üzere Arap coğrafyalarından olmasından hareketle, tarih boyunca bu bölgelerde ilgi odağı haline geldiği ve gereken önemi gördüğü anlaşılmıştır. Osmanlı ulemâsı ise genel olarak *Binâu'l-ef'âl*'a daha fazla ilgi göstermiştir.¹⁸ Bu nedenle İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl*’i, Anadolu’da gereken ilgiyi görmemiştir. Bu bölümde manzumeye şerh yazanların isimleri kronolojik sırayla aktarılmıştır.

1.4.1. Bedruddîn b. Mâlik (öl. 686/1287)

Suyûtî (öl. 911/1505), Taşköprizâde (öl. 968/1561), Hacı Halife (öl. 1067/1657), İbnu'l-‘îmâd (öl. 1089/1679) ve Brockelmann (öl. 1956) gibi tabakât yazarları, Bedruddîn b. Mâlik’in, babasının *el-Miftâh fî ebniyeti'l-ef'âl* veya *Lâmiyyetu'l-ef'âl* olarak bilinen manzumesini şerh ettiğini ifade etmişlerdir. Ancak Taşköprizâde, Bedruddîn’in bu şerhi bitirmediğini

¹⁶ Cemâluddîn İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid ve tekmilu'l-mekâsid (Temhîd)*, nşr. Muhammed Kâmil Berekât, (b.y: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî li't-tebâ'a ve'n-neşir, 1387/1967), 29.

¹⁷ Budeyr, *Husûlu'l-meserre*, 26.

¹⁸ Mehmet Çakır, “Binâu'l-ef'âl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/179.

aktarmıştır. Hâcî Halife ise bunun muhtasar bir şerh olduğunu belirtmiştir.¹⁹ Şerhin bulunduğu kütüphane bilgilerini veren Brockelmann'a göre, kütüphane kayıt numaraları şöyledir:²⁰

- 6661 Berlin
- 884/4 Leipzig
- 51/2 Kahire
- 4119/1 Paris
- 16/1 ve 139/2 El Escorial
- 2091/20 Bankipor
- 14/1 Cezayir,
- 160/1-Rakam:1514 Patne

Bedruddîn b. Mâlik'in kaleme aldığı bu şerh, 1864 yılında St. Petersburg'da neşredilmiştir.²¹

1.4.2. Birmavî (öl. 831/1428)

Şevkânî (öl.1250/1834), Muhammed b. Abduddâim el-Birmavî tarafından İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesine bir şerh yazıldığını dile getirmiştir.²² Brockelmann'a göre bu şerh, 197 kayıt numarasıyla Leiden ve 16/2 ile 144 kayıt numaralarıyla El Escorial kütüphanelerinde mevcuttur.²³

1.4.3. Tilimsânî (öl. 871/1467)

Hacı Halife, İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesine, Muhammed b. Abbas et-Tilimsânî tarafından 851/1447 yılında *Tahkîku'l-makâl ve teshîlu'l-menâl fî şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl* adında bir şerh kaleme alındığını ifade etmiştir.²⁴ Âmâl İbrahim, Tilimsânî'nin şerhini, doktora tezi olarak çalışmış ve Tilimsânî'nin açık ve net bir şekilde İbn Mâlik'ten etkilendiğine de dikkat çekmiştir.²⁵

¹⁹ Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (b.y: Dâru'l-Fikir, 1399/1979), 1/225; Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âti'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1405/1985), 1/180; Hacı Hâlife, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1536; Şihâbüddîn Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed İbnu'l-'imâd, *Şezerâtu'z-zehab fî ahbâri men zehab*, nşr. Abdulkadir el-Arnâvut/Mahmut el-Arnâvut (Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1413/1992), 7/697; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/291-292.

²⁰ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/291-292.

²¹ Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*, nşr. W. Volck, (St. Petersburg: Der Akademik Vorgelegt, 1864)

²² Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini-i men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 1348/1930), 2/181.

²³ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/292.

²⁴ Hacı Hâlife, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1536.

²⁵ Sıddık, *Tahkîku'l-makâl*, 55.

1.4.4. Miklâtî (öl. IX/XV. yy. sonları)

İbnu'l-Kâdî (öl. 1025/1616), Yakup b. Saîd el-Miklâtî'den bahsederken, İbn Malik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* manzumesine bir şerh yazdığını belirtmiştir.²⁶ Brockelmann ise şerhin, 16/4 kayıt numarasıyla El Escorial ve 548/2 kayıt numarasıyla British Museum'de bulunduğunu belirtmiştir.²⁷

1.4.5. Bahrak (öl. 930/1524)

Hacı Halife, İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesine, Muhammed b. 'Umer el-Hadramî (Bahrak)²⁸ tarafından *Fethu'l-akfâl ve darbu'l-emsâl* adında bir şerh yazıldığını dile getirmiştir. Ziriklî de İbn Mâlik'in sarf ilminde kaleme aldığı bu manzumenin, Bahrak tarafından şerh edildiğini kayıt altına almıştır.²⁹ Bahrak, daha sonra öğrencilerin severek yararlanabilmesi amacıyla bu şerhi ihtisâr ettiğini ifade etmiştir.³⁰ Bu şerh, *Fethu'l-akfâl ve hallu'l-işkâl bi şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl* ismiyle Mustafa en-Nehhâs tarafından tahkik edilerek 1414/1993 yılında yayımlanmıştır.³¹

1.4.6. Necmuddîn el-Gazî (öl. 1061/1651)³²

Muhibbî, Muhammed b. Necmuddîn Ebu'l-Mekârim'in yazmış olduğu eserleri aktarırken, İbn Mâlik'in sarf ilminde kaleme aldığı *Lâmiyyetu'l-ef'âl*'i şerh ettiğini belirtmiştir.³³

1.4.7. Mağribî (öl. 1128/1716)

Bağdâdî (öl. 1339/1920), Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Mağribî (öl. 1128/1715-16) tarafından İbn Mâlik'in nahiv ilminde yazmış olduğu *Lâmiyyetu'l-ef'âl* isimli manzumesine bir şerh yazıldığını belirtmiştir.³⁴ Görüldüğü üzere Bağdâdî, "*nahiv ilminde*

²⁶ Ahmed b. Muhammed ibnu'l-Kâdî, *Durretu'l-hicâl fi esmâ'ir-ricâl*, nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr (b.y: y.y, 1391/1971), 3/360.

²⁷ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/292.

²⁸ Bahrak olarak meşhur olan Muhammed b. 'Umer el-Hadramî, 869/1465 yılında Hadramevt'te doğmuştur. Hadramevt, Zebîd, Mekke ve Medine âlimlerinden eğitim görmüştür. Ayrıca fakih, edip, mutasavvif ve araştırmacı da olan Bahrak, Şehir kadılığına getirilmiştir. O, daha sonra bu görevden istifa ederek, Hindistan'a gitmiş ve Sultan Muzaffer tarafından iyi karşılanmıştır. Hadramî 930/1524 yılında Ahmedabad'da vefat edene kadar Hindistan'da hayatını sürdürmüştür. Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/315-316.

²⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/316.

³⁰ İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mir Selim el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*, nşr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya/Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru ihyâ'it-turâsi'l-Arabî, ts.), 2/397; Tâlib b. Hamdûn b. el-Hâcc, *Hâşiyetu't-Tâlib b. Hamdûn 'alâ Şerhi Bahrak 'alâ Lâmiyyeti'l-ef'âl* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.), 2.

³¹ Hacı Hâlife, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1536; Cemâluddîn Muhammed b. 'Umer Bahrak, *Fethu'l-akfâl ve hallu'l-işkâl bi şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl*, nşr. Mustafa en-Nehhâs (Kuveyt: el-Mesâhim, 1414/1993).

³² Necmuddîn Ebu'l-Mekârim için Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/63.

³³ Muhammed Emin b. Fadlullah el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşar* (b.y: el-Matba'atu'l-Vehibe, 1284/1867-68), 4/189-193.

³⁴ Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn*, 2/397.

kaleme alınan Lâmiyyetu'l-ef'âl" olarak manzumeden bahsetmiştir. Oysa manzumenin konusu nahiv değil sarf ilmidir. Ayrıca tabakâtlarda da sarf konusunda yazılan lâmiyye olarak geçmiştir.

1.4.8. Şinkîti (öl.?)

Hasan b. Zeyn eş-Şinkîti tarafından manzumeye *et-Turra* adıyla bir şerh yazılmıştır. Abdurraûf Hüseyin Ali ise 1417/1997 yılında bu eseri tahkik ederek yayımlatmıştır.³⁵

1.4.9. Esiyûbî (öl.?)

Muhammed Emin b. Abdullah el-Esiyûbî tarafından manzumeye *Menâhîlu'r-ricâl ve meradi'u'l-ettâl bi lebâni me'âni Lâmiyyeti'l-ef'âl* adında bir şerh yazılmıştır. Bu şerh, 1428/2007 senesinde Dâru 'Umer b. el-Hattâb tarafından Kahire ve Mektebetu'l-İmâmî'l-Vâzi'î tarafından ise San'a'da yayımlanmıştır.³⁶

1.4.10. Rabâtî (öl. 1355/1936)

Muhammed er-Rabâtî (öl. 1355/1936), İbn Mâlik'in manzumesine, *Teshîlu'l-iştîğâl bi Lâmiyyeti'l-ef'âl* adında bir şerh kaleme almıştır. Rabâtî, daha sonra bu şerhi *Akrabu'l-mesâlik ilâ Lâmiyyeti İbni Mâlik* adıyla ihtisâr etmiştir.³⁷

1.4.11. Budeyr (öl.?)

Salah b. Muhammed el-Budeyr tarafından manzumeye *Husûlu'l-meserre bi teshîli Lâmiyyeti'l-ef'âl bi ziyâdeti Bahrak ve'l-İhmîrî ve'd-Durra* adıyla bir şerh yazılmıştır. Bu şerh, 1430/2009 yılında Dâru'l-Minhâc tarafından Riyad'da yayımlanmıştır.³⁸

1.4.12. Ceknî (öl. 1434/2013)

Manzumeye Ahmed b. Muhammed el-Ceknî tarafından *'Avnu'l-mu'în bi şerhi'l-Lâmiyye ma'a ziyâdâti Bahrak ve İbn Zeyn* adında bir şerh kaleme alınmış ve 2001 yılında Dâru'l-Fikir tarafından Beyrut'ta yayımlanmıştır.³⁹

³⁵ Hasan b. Zeyn eş-Şinkîti, *et-Turra şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*, nşr. Abdurraûf Hüseyin Ali (Dubai: el-Mesâhim, 1417/1997).

³⁶ Muhammed Emin b. Abdullah el-Esiyûbî, *Menâhîlu'r-ricâl ve meradi'u'l-ettâl bi lebâni me'âni Lâmiyyeti'l-ef'âl* (Kahire: Dâru 'Umer b. Hattâb-San'a: Mektebetu'l-İmâmî'l-Vâzi'î, 1428/2007), 8.

³⁷ Abdullah el-Cerârî, *Şeyhu'l-cemâa el-Allâme Muhammed el-Mekkî (Şahsiyyât Mağribiyye 3)* (b.y: Matba'atu'l-Cedid ed-Dâru'l-Beydâ', 1398/1978), 89.

³⁸ Budeyr, *Husûlu'l-meserre*, 1.

³⁹ Ahmed b. Muhammed el-Emîn el-Ceknî, *'Avnu'l-mu'în bi şerhi'l-Lâmiyye ma'a ziyâdâti Bahrak ve İbn Zeyn* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 2001).

1.5. Manzumenin Metni ve Çevirisi

Bu başlık altında 114 beyitten oluşan manzumenin tercümesi yapılmıştır. Tercümede, Dr. W. Volck tarafından Prof. Dr. Kellgren'nin el yazısı temel alınarak gereken düzeltmeler yapıldıktan sonra, 1864 yılında St. Petersburg'da yayımlanan Bedruddîn b. Mâlik'in şerhi dikkate alınmıştır. Bununla beraber İbrahim b. Abdulmevlâ el-Mağînî'nin, *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl* ismiyle tahkik ederek 2006 tarihinde Kahire'de yayımladığı nüshadan da istifade edilmiştir.⁴⁰

المَقْدِمَةُ

الْحَمْدُ لِلَّهِ لَا أُبْغِي بِهِ بَدَلًا	حَمْدًا يُبْلَغُ مِنْ رِضْوَانِهِ الْأَمَلَا
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى خَيْرِ الْوَرَى وَعَلَى	سَادَاتِنَا آلِهِ وَصَحْبِهِ الْفَضَلَا
وَبَعْدُ فَالْفِعْلُ مَنْ يُحْكِمُ تَصَرُّفَهُ	يَحْزُرُ مِنَ اللَّعْنَةِ الْأَبْوَابِ وَالسُّبُلَا
فَهَاكَ نَظْمًا مُحِيطًا بِالْمِهِمِّ وَقَدْ	يَخْوِي التَّفَاصِيلَ مَنْ يَسْتَحْضِرُ الْجُمَلَا

Tek ilah olarak kabul ettiğimiz Allah'ı, rızasıyla amaçlarımızı gerçekleştiren eşsiz bir hamd ile anıyoruz. Kâinatın en değerlisi (Hz. Muhammed'e), ehl-i beyt ve değerli sahabesine de salât ve selâm olsun. Fiilleri çekim ve kurallarıyla iyi derecede bilenler, Arap dilini kapsamlı bir şekilde kavramış olurlar. Manzumede sarf ilminin önemli konularını ele aldık. Çünkü temel kuralları bilenler, ayrıntıları da bilebilirler.

بَابُ أُبْنِيَةِ الْفِعْلِ الْمُجَرَّدِ وَتَصَارِيفِهِ

بِ "فَعْلَل" الْفِعْلُ ذُو التَّجْرِيدِ أَوْ "فَعَلَا" يَأْتِي وَمَكْشُورَ عَيْنٍ أَوْ عَلَى "فَعَلَا"

Zâid harflerden (سألتمونيها) barındırmayan fiiller (mücerred fiiller), rubâî ve sülâsî olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Rubâî mücerred fiillerin mazileri, sadece (فَعْلَل) vezninde gelir. Sülâsî mücerred fiillerin mazileri ise (فَعَلَن), (فَعَلِن) ve (فَعَلِن) olmak üzere üç değişik formda gelebilir.

وَالضَّمُّ مِنْ "فَعْلَل" الزَّمُّ فِي الْمَضَارِعِ وَأُفْ	تَخ مَوْضِعَ الْكَسْرِ فِي الْمُنْبِيِّ مِنْ "فَعَلَا"
وَجُهَانٍ فِيهِ مِنْ "أَحْسِبُ" مَع "وَعَزَّتْ" وَ"جَزْ.	ت "أَنْعَمُ" "بَيْسَتْ" "بَيْسَتْ" "أَوْلَهُ" "بَيْسُ" "وَهَلَا"

⁴⁰ Bedruddîn b. Mâlik, *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*, 2/27; Ahmed b. İbrahim b. Abdulmevlâ el-Mağînî, *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Bedruddîn li Lâmiyyeti'l-ef'âl* (Kahire: el-Mektebetu'l-İslamiyye, 1426/2006), 27/83.

"وَأَفْرِدِ الْكَسْرَ فِيمَا مِنْ "وَرِثٌ" وَ"وَلِيٌّ"
 "وَرِمٌ" "وَرَعَتْ" "وَمِثَّتْ" مَعَ "وَنَفِثَتْ خُلَا"
 "وَنَفِثَتْ" مَعَ "وَرِيٍّ" الْمِخُّ أَحْوَهَا وَأَدِمٌ
 كَسْرًا لِعَيْنِ مُضَارِعٍ عَلَى فَعَلًا

Mazisi (فَعَلٌ) vezninde olan fiil muzarileri, sadece (يُفْعَلُ) vezninde gelir. Örneğin: (شَرَفٌ-يَشْرَفُ). Mazisi (فَعَلٌ) vezninde olanların fiili muzarileri ise normal şartlarda (يُفْعَلُ) vezninde gelir. Örneğin (سَمِعَ، يَسْمَعُ) gibi. Ama bazı istisnai durumlarda mazisi (فَعَلٌ) vezninde olan fiili muzariler (يُفْعَلُ) vezninde gelebilir. Bu durumda olan fiiller iki kısma ayrılır. Birinci kısmın muzarileri hem (يُفْعَلُ) hem de (يُفْعَلُ) olarak okunabilir. Ama tercih edilen (يُفْعَلُ) şeklindedir. Bu kategoride sadece dokuz fiil vardır. Bunlar: (حَسِبَ يَحْسَبُ/يَحْسَبُ، وَغَرَّ يُوغِرُ/يُوغِرُ، وَحَرَّ يُوْحِرُ/يُوْحِرُ، نَعِمَ) (يُنْعَمُ/يُنْعَمُ، يَسَّ يَنَاسُ/يَنَاسُ، يَسَّ يَنَاسُ/يَنَاسُ، وَلَهَ يَوْلَهُ/يَوْلَهُ، يَسَّ يَنَاسُ/يَنَاسُ، وَهَلَّ يُوْهَلُ/يُوْهَلُ). İkinci kısmı oluşturan diğer sekiz fiilde ise muzariler sadece (يُفْعَلُ) vezninde gelir. Bu fiiller şunlardır: (وَرِثَ يَرِثُ، وَوِيٌّ (يَلِي، وَرِمَ يَرِمُ، وَوَرَعٌ يَرِعُ، وَوَمِثٌّ يَمِثُّ، وَوَنَفِثٌ يَنْفِثُ، وَوَرِيٌّ يَرِي).

Mazisi (فَعَلٌ) vezninde olanların fiili muzarileri ise aşağıda belirttiğimiz durumlarda sadece (يُفْعَلُ) vezninde olur.

ذَا الْوَاوِ فَأَاءٌ أَوْ الْيَاءِ عَيْنًا أَوْ كَا "أَتَى"
 كَذَا الْمِضَاعَفُ لِأَزْمَاكَ "حَنَّ طَلًا"⁴¹

Değindiği üzere mazisi (فَعَلٌ) vezninde olup, fâu'l-fiili vâv olan (وَعَدَ يَعِدُ), aynu'l-fiili yâ olan (بَاعَ يَبِيعُ), lâmu'l-fiili yâ olan (أَتَى يَأْتِي) ve muzâaf lâzimî fiillerde (حَنَّ يَحْنُ) örneklerinde de görüldüğü üzere aslolan muzarilerin (يُفْعَلُ) vezninde gelmesidir.

وَضُمَّ عَيْنٌ مُعَدَّاهُ وَيَنْدُرُ ذَا
 كَسْرٍ كَمَا لِأَزْمٍ ذَا ضَمِّ احْتِمَالًا

Mazisi (فَعَلٌ) vezninde olup, muzâaf müteaddî fiillerde ise (صَبَّ يَصُبُّ) örneğinde de görüldüğü üzere aslolan muzarilerin (يُفْعَلُ) vezninde gelmesidir. Nadir bir şekilde mazisi (فَعَلٌ) vezninde olup, muzâaf lâzimî fiillerde muzariler (يُفْعَلُ) vezninde gelir. Aynı şekilde muzâaf müteaddî fiillerde de muzarilerin (يُفْعَلُ) vezninde gelmesi nadirdir.

فَدُو التَّعَلِّي بِكَسْرِ "حَبَّهُ" وَعِ ذَا
 وَ"بَتَّ" فَطَعًا وَ"مَمَّ" وَاضْمَمَنَّ مَعَ ال
 وَجَهَّيْنِ "هَرَ" وَ"شَدَّ" "عَلَّهُ عَلَلًا"
 لُزُومٍ فِي "امْرُؤٌ بِهِ" وَ"جَلَّ" مِثْلُ جَلَا

⁴¹ (طَلًا) ceylan yavrusudur. Bk. Esiyûbî, *Menâhilu'r-ricâl*, 40.

وَعَمَّ "زَمَّ" وَ"سَخَّ" "مَلَّ" أَي دَمَلَا	"هَبَّتْ" وَ"دَرَّتْ" وَ"أَجَّ" "كَرَّتْ" "هَمَّ" بِهِ
-دَ "أَيَّ عَدَا" "شَقَّ" "حَشَّ" "عَلَّ" أَي دَحَلَا	وَ"أَلَّ" لَمَعَا وَصَرَحَا "شَكَ" "أَبَّ" وَشَدَّ
-شَ "الْمَزُنُ" "طَشَّ" وَ"نَالَ" أَصْلُهُ نَدَلَا	وَ"فَشَّ" قَوْمٌ، عَلَيْهِ اللَّيْلُ "جَنَّ" وَ"رَشَّ"
مَتْ "كَمَّ" نَحَلَّ وَ"عَسَّتْ" نَاقَةٌ بِحَلَا	أَي رَاتَتْ، "طَلَّ" دَمَّ "حَبَّ" الْحِصَانُ وَنَبَّ

Değinildiği gibi mazisi (فَعَلْ) vezninde olup muzâaf müteaddî fiillerde aslolan muzarilerin (يَفْعُلْ) vezninde gelmesiydi. (Yazar burada muzâaf müteaddî fiillerden muzarilerin nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelen (حَبَّ يَجِبُ) fiiline yer verdikten sonra, muzarileri hem kural gereği (يَفْعُلْ) hem de nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelebilen (هَرَ) fiillerini zikretmiştir. Mazisi (فَعَلْ) vezninde olup, muzâaf lâzîmî fiillerde aslolan muzarilerinin (يَفْعُلْ) vezninde gelmesiydi. Yazar burada muzâaf lâzîmî fiillerden muzarilerin nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelen (هَبَّتْ) fiiline yer verdikten sonra, muzarileri hem kural gereği (يَفْعُلْ) hem de nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelebilen fiilleri zikretmeye başlamıştır):

-رَ "الصَّلْدُ" "حَدَّتْ" وَ"تَرَّتْ" "جَدَّ" مِنْ عَمَلَا	"قَسَّتْ"، كَذَا وَ"وَاجَهِي" "صَدَّ" "أَثَّ" وَ"حَزَّ"
-نَ "عَنَّ" "فَحَّتْ" وَ"شَخَّ" أَي بِحَلَا	"تَرَّتْ" وَ"طَرَّتْ" وَ"دَرَّتْ" "جَمَّ" "شَبَّ" حِصَا
-رَ، وَالْمُضَارِعُ مِنْ فَعَلَتْ إِنْ جُعِلَا	وَ"شَطَطِ" الدَّارُ "نَسَّ" الشَّيْءُ "حَرَّ" نَحَا

Mazisi (فَعَلْ) vezninde olup muzâaf lâzîmî fiillerde muzarileri hem kural gereği (يَفْعُلْ) hem de nadir bir şekilde (يَفْعُلْ) vezninde gelebilen fiiller şunlardır: (صَدَّ يَصْدُ/يَصْدُ، أَثَّ يَثُ/يَثُ، حَرَ يَحْرُ/يَحْرُ، حَدَّ يَحْدُ/يَحْدُ، تَرَ يَتْرُ/يَتْرُ، جَدَّ يَجْدُ/يَجْدُ، طَرَ يَطْرُ/يَطْرُ، دَرَ يَدْرُ/يَدْرُ، جَمَّ يَجْمُ/يَجْمُ، شَبَّ يَشْبُ/يَشْبُ، عَنَّ يَعْنُ/يَعْنُ، فَحَّ يَفْحُ/يَفْحُ، شَدَّ يَشْدُ/يَشْدُ، شَخَّ يَشَخُ/يَشَخُ، شَطَّ يَشَطُ/يَشَطُ، نَسَّ يَنْسُ/يَنْسُ، حَرَ يَحْرُ/يَحْرُ، رَ، وَالْمُضَارِعُ مِنْ فَعَلَتْ إِنْ جُعِلَا)

مَضْمُومَ عَيْنٍ وَهَذَا الْحُكْمُ قَدْ بُدِلَا	عَيْنًا لَهُ الْوَاوُ أَوْ لَمَّا جَاءَ بِهِ
دَاعِي لُزُومِ انْكِسَارِ الْعَيْنِ نَحْوُ "قَلَا"	لِمَا لَبِدَ مَفَاخِرٍ وَلَيْسَ لَهُ

Mazisi (فَعَلْ) vezninde olan müteaddî fiilin aynu'l-fiil veya lâmu'l-fiilleri vâv olursa, muzarileri (يُفْعَلْ) vezninde gelir. Örneğin: (فَامَ يَوْمُومٌ، حَدَا يَجِدُوا). Ayrıca mazisi (فَعَلْ) vezninde olan ve övünme manasını barındıran müteaddî fiillerin muzarileri de (يُفْعَلْ) vezninde gelmesini gerektiren bir durumun olmaması şartıyla [fâu'l-fiili vâv (وَعَدَ يَعُدُّ) veya aynu'l-fiili yâ (بَاعَ يَبِيعُ) olmaması durumunda], aynu'l-fiil veya lâmu'l-fiilleri vâv olmasa da (يُفْعَلْ) vezninde gelir. Örneğin: (فَلَا يُقْلُو).

وَفَتَحُ مَا حَزَفُ حَلْقٍ غَيْرُ أَوْلِهِ عَنِ الْكِسَائِيِّ فِي ذَا النَّوْعِ قَدْ حَصَلَا

Kisâi'ye (öl. 189/805) göre mazisi (فَعَلْ) vezninde olan ve övünme manasını barındıran müteaddî fiillerin muzarileri de (يُفْعَلْ) vezninde gelmesini gerektiren bir durumun olmaması şartıyla aynu'l-fiil yâ da lâmu'l-fiili (أ، ه، ع، ح، غ، خ) harflerinden oluşuyorsa, muzarileri (يُفْعَلْ) vezninde gelir. Örneğin: (صَرَغَ يَصْرَعُ).

فِي غَيْرِ هَذَا لِذِي الْحَلْقِيِّ فَتَحًا أَشْع بِالِاتِّفَاقِ كَاتٍ صَبِغٌ مِنْ "سَأَلَا"
إِنْ لَمْ يُضَاعَفْ وَلَمْ يُشْهَرْ بِكَسْرِهِ أَوْ ضَمِّ كٍ "يَبْغِي" وَمَا صَرَّفَتْ مِنْ "دَخَلَا"

Mazisi (فَعَلْ) vezninde olan, övünme manasını barındırmayan müteaddî fiillerin, muzarilerinin (يُفْعَلْ) vezninde gelmesini gerektiren bir durumun olmaması şartıyla aynu'l-fiil yâ da lâmu'l-fiili (أ، ه، ع، ح، غ، خ) harflerinden oluşuyorsa, (يُفْعَلْ) vezninde gelmesi konusunda âlimler görüş birliğine varmışlardır. Örneğin: (سَأَلَ يَسْأَلُ) Ayrıca muzarilerinin (يُفْعَلْ) veya (يُفْعَلْ) vezninde gelmesi konusunda yaygın bir kullanıma sahip olan fiillerden de olmaması gerekir. Eğer bu fiillerden ise, aynu'l-fiil yâ da lâmu'l-fiilleri boğaz harflerinden olsa da muzarileri (يُفْعَلْ) vezninde değil, meşhur olduğu şekilde okunur. Örneğin: (بَعَى يَبْغِي) ve (دَخَلَ يَدْخُلُ).

عَيْنَ الْمُضَارِعِ مِنْ فَعَلْتُ حَيْثُ خَلَا مِنْ جَالِبِ الْفَتْحِ كَالْمَبْنِيِّ مِنْ عَتَلَا
فَأَكْسِرُ أَوْ اضْمُؤْمُ إِذَا تَغَيَّرَتْ بَعْضُهُمَا لَفَقَدِ شُهْرَةٌ أَوْ دَاعٍ قَدِ اعْتَرَلَا

Mazisi (فَعَلْ) vezninde olan muzarinin (يُفْعَلْ), (يُفْعَلْ) veya (يُفْعَلْ) vezinlerinden birinde gelmesini gerektiren bir durumun olmaması ve muzarinin (يُفْعَلْ) ya da (يُفْعَلْ) vezinlerinden birinde gelmesi durumu da yaygın olmadığında muzari, hem (يُفْعَلْ) hem de (يُفْعَلْ) şeklinde okunabilir. Örneğin: (عَتَلَّ يَعْتَلُّ/يَعْتَلُّ).

فَصْلٌ فِي اتِّصَالِ تَاءِ الضَّمِيرِ أَوْ نُونِهِ بِالْفِعْلِ الثَّلَاثِيِّ الْأَجُوفِ

وَأَنْفَعْلٌ لِفَاءِ الثَّلَاثِيِّ شَكْلٌ عَيْنٍ إِذَا عَدَّ تَلَّتْ وَكَانَ بِنَاءِ الْإِضْمَارِ مُتَّصِلًا
أَوْ نُونِهِ وَإِذَا فَتَحًا يَكُونُ فَمِنْدَ لَهُ اعْتَصَمَ مُجَانِسَ تِلْكَ الْعَيْنِ مُنْتَقِلًا

(فَعْلٌ) veya (فَعِلَ) vezninde olan sülâsî ve ecvef fiillere (ت) veya (ن) zamirleri bitiştiğinde, aynu'l-fiilin harekesi fâu'l-fiile verilir. (فَعْلٌ) örneklerinde olduğu gibi mazisi (فَعِلَ) vezninde olan sülâsî ve ecvef fiillere (ت) veya (ن) zamirleri bitiştiğinde, aynu'l-fiil cinsinden olan hareke fâu'l-fiile verilir. Örneğin mazisi (فَعْلٌ) vezninde (طَوَّلَ) fiiline tâ bitiştiğinde, (طَوَّلْتُ) olur. Ancak vâv müteharrik ve vâv'dan önceki harfin harekesi fethalı olduğundan vâv, elife dönüşerek (طَالَتْ) şeklini alır. Hem lâm sâkin hem de lâmdan önceki harf olan elifin sakin olması nedeniyle sâkinlerden biri (elif) hazfedilerek (طَلَّتْ) olur. Bu sefer mazisinin (فَعْلٌ) mi (فَعِلَ) mi olduğu anlaşılamayacağından, hazfedilen aynu'l-fiil harekesi olan zamme, fâu'l-fiil olan (ط) harfine verilerek (طَلَّتْ) olur. Aynı şekilde mazisi (فَعْلٌ) vezninde olan (قَوَّلَ) fiiline tâ bitiştiğinde (قَوَّلْتُ) olur. Ancak vâv müteharrik ve vâv'dan önceki harfin harekesi fethalı olduğundan vâv, elife dönüşerek (قَالَتْ) şeklini alır. Hem lâm sâkin hem de lâmdan önceki harf olan elifin sakin olması nedeniyle sâkinlerden biri olan elif hazfedilerek, (قَلَّتْ) olur. Bu sefer aynu'l-fiilin vâv mı veya yâ mı olduğu anlaşılamayacağından, hazf olunan aynu'l-fiilin cinsini temsil eden hareke, fâu'l-fiile verilir. Burada hazfedilen aynu'l-fiilin vâv ve vâv harfini temsil eden harekenin zamme olması münasebetiyle zamme harekesi, fâu'l-fiil olan (ق) harfine verilerek (قَلَّتْ) olur.

بَابُ أَنْبِيَةِ الْفِعْلِ الْمَزِيدِ فِيهِ

ك "أَعْلَمَ" الْفِعْلُ يَأْتِي بِالزِّيَادَةِ مَعَ "وَالِي" وَ "وَلِي" "اسْتَقَامَ" "احْرَجْنِمَ" "انْقَصَا"
وَ "افْعَلْ" ذَا أَلْفٍ فِي الْحَشْوِ رَابِعَةً وَعَارِيًا وَكَذَاكَ "اهْبَيْحُ" "اعْتَدَلَا"
"تَدَخَّرَجَتْ" "عَدِيَطُ" "اخْلَوِي" "اسْبَطِرُ" تَوَا -لِي" مَعَ "تَوَلَّى" وَ "حَلْبَسَ" "سَبَسَ" اتَّصَلَا
وَ "احْبَنْطَأُ" "احْوَنْصَلُ" "اسْلَنْقَى" "تَمَسَكَنْ" "سَدُ قَى" "قَلَنْسَتْ" "حَوْرَبَتْ" "هَزَوْلْتُ" مُرْتَجِلًا
"زَهْرَفْتُ" "هَلَقَمْتُ" "رَهْمَسْتُ" "اَكْوَأَلُ" تَرَهْدُ شَقْتُ" "اجْفَأَطُ" "اسْلَهَمُ" "قَطْرَنْ" الْجَمَلَا
"رَهْمَسْتُ" "كَلْتَبْتُ" "جَلَمَطْتُ" وَ "غَلَصَمُ" نُمُ -مُ" "اذَلَمَسَ" "اهْرَمَعْتُ" وَ "اعْلَنْكَسَ" انْتَجَلَا

وَأَعْلَوُطٌ "اعْتَوَجَجْتُ" "بَيَّطَرْتُ" "سَنَبَلْتُ" "زَمْتُ" لَمَقٌ "اضْمَمَنْ" "تَسَلَّقِي" "وَاجْتَنِبْ حَلَا"

[Bilindiği üzere Arap dilinde fiiller, kökleri bakımından mücerred ve mezîdun fih olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Mücerred fiiller sülâsî ve rubâ'î olmak üzere iki kısma ayrılır. Yazar bu bölümde gerek sülâsî gerekse de rubâ'î olsun mezîd olan fiil kalıplarını ele almış, konunun bilindiğini varsayarak, doğrudan örnekleri saymaya başlamıştır. Yazarın sözlerinin daha iyi anlaşılması için konunun kısaca anlatılmasında fayda vardır: Sülâsî mezîd fiiller, 3 asil harfleri yanında sırasıyla 1, 2 veya 3 ek harf alarak mezîd fiiller oluşturulabilir. 3+1 (الثلاثي), (إِنْفَعَال) grubunda (ثلاثي مزيد فيه بحرفين) 3+2; (مُفَاعَلَة) ve (تَفْعِيل) (إِنْفَعَال) (المزيد فيه بحرف واحد) ve (أَفْعُول) (إِنْفَعَال) (إِسْتِفْعَال) ise (ثلاثي مزيد فيه بثلاثة أحرف) 3+3 ve (تَفَاعُل) ve (تَفَعُّل) (إِنْفَعَال) (أَفْعُول) (إِنْفَعَال) kalıpları yer almaktadır. Rubâ'î mezîd fiiller de 4 asil harfler yanında sırasıyla 1 veya 2 ek harf kullanılmasıyla meydana gelirler. 4+1 (الرابعي المزيد فيه بحرف واحد) ve (تَفَعُّل) (الرابعي المزيد فيه بحرفين) grubunda ise (أَفْعَال) ve (إِنْفَعَال) vezinleridir. Ayrıca rubâ'î mücerrede mülhak olan fiiller vardır. Bunlar 3+1 olsa da eklenen harflerin (فِعَال), (فِعَال), (فِعَال), (فِعَال), (فِعَال) ve (فِعَال) vezinleridir. Bunun yanında rubâ'î mezîd fiillere mülhak olan (تَفَعُّل), (تَفَعُّل), (تَفَعُّل) (الرابعي المزيد فيه بحرفين الملحق برابع مزيد فيه) 3+2 ve (تَفَعُّل), (تَفَعُّل), (تَفَعُّل) (الرابعي المزيد فيه بحرفين الملحق برابع مزيد فيه) 3+2 ve (أَفْعَال) (إِنْفَعَال) vezinlerinde gelirler]

Görüldüğü üzere zâid olarak kabul edilen (سئلتمونيها) harflerinden biri ve birkaçı ile fiilin asıl harfleri olarak kabul edilen köklerine eklenince, meydana yeni fiiller mezîd fiil olarak adlandırılır. Burada yazar mezîd fiillerin konuları anlatmadan örneklerini şu şekilde sıralamıştır:

(عَدَيْطٌ), (تَدَحْرَجُ), (اعْتَدَلُ), (اهْبِيحُ), (إِنْفَعَالٌ), (أَفْعَالٌ), (انْفَصَلُ), (اخْرَجْمُ), (اسْتَقَامُ), (وَأَى), (وَأَى), (أَعْلَمُ), (سَلَّقِي), (تَمَسَّكَنْ), (اسْلَنْقِي), (اخْوَنَصَلُ), (اخْبَنْطَأُ), (اتَّصَلُ), (سَنَبَسُ), (حَلَبَسُ), (تَوَلَّى), (تَوَلَّى), (تَوَلَّى), (اسْبَطَرُ), (اخْلَوَى), (كَلَّتَبُ), (تَزَمَسُ), (قَطَرُنُ), (اسْلَهْمُ), (اجْقَاطُ), (تَرْهَشَفُ), (اَكْوَالُ), (رَهْمَسُ), (هَلَقَمُ), (زُهْرَقُ), (هَرَوَلُ), (جَوْرَبُ), (قَلْنَسُ), (تَسَلَّقِي) ve (زَمَلَقُ), (سَنَبَلُ), (بَيَّطَرُ), (اعْتَوَجَجُ), (اعْلَوُطُ), (اعْلَنْكَسُ), (اهْرَمَعُ), (ادْلَمَسُ), (غَلَصَمُ), (جَلَمَطُ).

فَصْلٌ فِي الْمَضَارِعِ

بِعْضِ "نَائِي" الْمَضَارِعِ افْتَتِحَ وَهَ
ضَمُّ إِذَا بِالرُّبَاعِي مُطْلَقًا وَصِلًا
وَافْتَحَهُ مُتَّصِلًا بِغَيْرِهِ وَلَعِيدٍ
أَوْ مَا تَصَدَّرَ هَمْزُ الْوَصْلِ فِيهِ أَوْ ال
رِ الْيَاءِ كَسْرًا أَجْزَى فِي الْآتِي مِنْ "فَعْلًا"
تَا زَائِدًا كِ "تَزَكَّى" وَهُوَ قَدْ تَقَلَّا

فِي الْيَا وَفِي غَيْرِهَا إِنَّ أَحِقًّا بِـ "أَبِي" أَوْ مَا لَهُ الْوَاوُ فَأَاءٌ نَحْوُ قَدْ وَجَلَا

Mazi fiillerin başlarına nûn, hemze, tâ veya yâ (نَائِي) harflerinden biri getirilmek üzere muzari fiiller oluşturulur. Örneğin: (نَضْرِبُ), (أُكْرِمُ), (تَنْقَطِعُ) ve (يَسْتَخْرِجُ). Bu harfler muzâra‘at harfleri olarak adlandırılır. Bu harfler rubâ‘î mazilerin başına gelmek üzere muzariler oluşturuluyorsa, zammeli olarak okunurlar. Örneğin: (يُدَجِّرُ), (أُكْرِمُ). Sülâsî, humâsî ya da sudâsî mazilerin başlarına getirilmek üzere oluşturulan muzarilerde ise bu harfler fethalı olarak okunurlar. Örneğin: (نَضْرِبُ), (أَسْمَعُ), (تَنْقَطِعُ) ve (يَسْتَخْرِجُ). Sülâsî (فَعَلَ يَفْعَلُ) babından, mazisi başında vasıl hemzesi bulunan (اسْتَخْرَجَ انْقَطَعَ، اجْتَمَعَ) gibi fiillerden veya mazisinin başında zâide tâ bulunan (تَكَلَّمَ) ve (تَرَكَّى) gibi mezîd fiillerden oluşturulan muzarilerde yâ dışındaki muzâra‘at harfleri (يَعْلَمُ، يَغْلَمُ)، (أَعْلَمُ، إِعْلَمُ)، (يَعْلَمُ، يَغْلَمُ)، (تَعْلَمُ، نَعْلَمُ); (تَنْزَعِي، نَنْزَعِي)، (أَنْزَعِي، نَنْزَعِي); (تَسْتَخْرِجُ، نَسْتَخْرِجُ)، (أَسْتَخْرِجُ، نَسْتَخْرِجُ); (تَنْزَعِي، نَنْزَعِي)، (أَنْزَعِي، نَنْزَعِي); (تَنْزَعِي، نَنْزَعِي) fiilinden oluşturulan muzarilerde veya (وَجَلَّ) örneğinde de görüldüğü üzere fâu'l-fiili vâv olan mazilerden inşa edilen muzarilerde ise tüm muzâra‘at harfleri (ي، ت، ن، أ) hem fethalı hem de kesralı olarak okunabilir. Örneğin: (يَأْتِي، يَأْتِي) ve (تَأْتِي، تَأْتِي)، (نَأْتِي، نَأْتِي)، (أَأْتِي، أَأْتِي); (يُوجَلُّ، يُوْجَلُّ) ve (تُوجَلُّ، تُوْجَلُّ)، (نُوجَلُّ، نُوجَلُّ)، (أُوجَلُّ، أُوجَلُّ).

وَكَسْرٌ مَا قَبْلَ آخِرِ الْمُضَارِعِ مِنْ ذَا الْبَابِ يَلْزَمُ إِنْ مَاضِيَهُ قَدْ حُطِلَا
زِيَادَةُ التَّاءِ أَوَّلًا وَإِنْ حَصَلَتْ لَهُ فَمَا قَبْلَ الْآخِرِ افْتَحْنَ بِوَلَا

Başında tâ (ت) harfi bulunmayan mezîd fiillerin muzarilerinin sondan ikinci harfleri, kesralı olur. Örneğin: (أُكْرِمُ), (تَنْقَطِعُ) ve (يَسْتَخْرِجُ). Başında tâ (ت) harfi bulunan mezîd fiillerin muzarilerinin sondan ikinci harfleri ise fethalı olur. Örneğin: (تَتَكَلَّمُ) ve (يَتَبَاعَدُ).

فَصْلٌ فِي فِعْلِ مَا لَمْ يُسَمَّ فَاعِلُهُ

إِنْ يُسْنَدُ الْفِعْلُ لِلْمَفْعُولِ فَأَتَتْ بِهِ مَضْمُومَ الْأَوَّلِ وَأَكْسِرُهُ إِذَا اتَّصَلَا
بِعَيْنٍ اعْتَلَّ وَاجْعَلْ قَبْلَ الْآخِرِ فِي الِ مُضَيِّ كَسْرًا وَفُتِحَا فِي سِوَاهُ تَلَا
ثَالِثَ ذِي هَمْزٍ وَصَلَّ ضُمَّ مَعَهُ وَمَع تَاءِ الْمِطَاوَعَةِ اضْمُمُ تَلَوْهَا بِوَلَا
وَمَا لِمَا نَحْوِ "بَاعٍ" اجْعَلْ لِثَالِثِ نَحْ وَ "اخْتَارَ" وَ "انْقَادَ" كَاخْتِيَرِ الَّذِي فَضَّلَا

Fiillerden edilgen çatı kalıpları elde etmek istendiğinde ilk harfe zamme harekesi verilir. Örneğin: (نَصِرَ). Eğer fiilin orta harfi yani aynu'l-fiili, vâv, yâ veya elif gibi illet harflerinden oluşuyorsa, fiilin ilk harfine kesra harekesi verilir. Örneğin: (فِيلَ). Mazi fiillerde sondan ikinci harfe de kesra harekesi verilir. Örneğin: (نَصِرَ). Muzari fiillerde ise sondan ikinci harfe fetha harekesi verilir. Örneğin: (يُفْتَحُ). Başında vasıl hemzesi bulunan mazi fiiller, edilgen çatı formatına dönüştürmek için üçüncü harfleri de hemzeyle beraber zammeli olur. Örneğin: (أُعْتَبِرَ), (أُنْطَلِقَ) ve (أُسْتُخْرَجَ). Başında tâ bulunan mazi fiiller, edilgen çatı formatına dönüştürmek için hem fiil başında bulunan tâ harfi hem de tâ'dan sonra gelen harf zammeli yapılıp. Örneğin: (تُدْخِرُ) ve (تُعَلِّمُ). Nasıl ki ecvef fiillerin mazilerini edilgen yaptığımız zaman ilk harfleri kesralı oluyorsa, ister muzaaf isterse ecvef olsun (اِفْتَعَالَ) babındaki fiiller, edilgen yapılmak istendiğinde fiilin üçüncü harfleri de kesralı olur. Örneğin: (أُخْتِيرَ) (اِنْتَقِدَ).

فَصْلٌ فِي فِعْلِ الْأَمْرِ

مِنْ "أَفْعَل" الْأَمْرِ "أَفْعِل" وَأَعِزَّهُ لِسْوَا	— هَذَا كَالْمُضَارِعِ ذِي الْجَزْمِ الَّذِي اخْتَبَرَا
أُولُهُ، وَيَهْمَزُ الْوَصْلَ مُنْكَسِرًا	صِلَ سَاكِنًا كَانَ بِالْمُخْدَوْفِ مُتَّصِلًا
وَالْهَمَزُ قَبْلَ لُزُومِ الضَّمِّ ضَمًّا، وَنَحْوِ	مُوَاغِرِي بِكَسْرِ مُشَمِّ الضَّمِّ قَدْ فَبِلَا

Mezîd rubâ'î fiillerin emir kipi, muzâra'at harfi silinerek yerine fethalı katı' hemzesi getirilmek suretiyle oluşturulur. Örneğin: (أَكْرَمَ). Diğer fiillerde ise eğer muzarilerdeki ikinci harf harekeliyse (يُقِيمُ، يَبِيعُ، يَخَافُ، يُدْخِرُ، يُضَارِبُ، يُوَالِي، يَتَعَلَّمُ، يَتَغَاوَلُ، يَتَدَخَّرُ) cezimliymiş gibi okunur (لَمْ يَقُمْ، لَمْ يَبِعْ، لَمْ يَخَفْ، لَمْ يُدْخِرْ، لَمْ يُضَارِبْ، لَمْ يُوَالِ، لَمْ يَتَعَلَّمْ، لَمْ يَتَغَاوَلْ، لَمْ يَتَدَخَّرْ) sonra, cezm edatı ve muzâra'at harfleri silinerek, emir kipi oluşturulur (قُمْ، بَعْ، خَفْ، دَخِّرْ، ضَارِبْ، وَالْ، تَعَلَّمْ، تَغَاوَلْ، تَدَخَّرْ). Eğer muzâra'at harflerinden sonraki harfler sakin ise bakılır; sondan ikinci harfler fethalıysa (يَضْرِبُ، يَنْطَلِقُ، يَسْتَخْرِجُ) yahut sondan ikinci harfler arızî olarak zammeliyse (يَزْمُونَ، يَمْشُونَ), muzâra'at harfi silinir yerine kesralı vasıl hemzesi getirilerek emir kipi oluşturulur. Örneğin: (إِذْهَبْ، اِعْلَمْ، اِضْرِبْ، اِنْطَلِقْ، اِسْتَخْرِجْ، اِمْشُوا، اِزْمُوا). Sondan ikinci harfler aslî olarak zammeliyse (يَدْعُو، يَدْخُلُ) muzâra'at harfi silinir yerine zammeli vasıl hemzesi getirilmek üzere emir kipi oluşturulur. Örneğin: (أَدْخُلْ، أَدْعُ). Sondan ikinci harfler arızî olarak kesralıysa (تَدْعِينِ، تَغْرِينِ) muzâra'at harfi silinir yerine kesralı ya da

zamme işmamli kesralı vasıl hemzesi getirilmek üzere emir kipi oluşturulur. Örneğin: (اذْعِي ،) (اغْزِي).

وَشَدَّ بِالْحَذْفِ "مُرٌ" وَ"حُدٌ" وَ"كُنْ" وَفَشَا
"وَأْمُرٌ" وَ"مُسْتَنْدَرٌ تَتَمِيمٌ" حُدٌ" وَ"كَلَا"

(أُوْمُرُ), (أُوْحُدٌ), (مُرٌ) emir kipleri ise kural dışı olarak görülmüştür. Normalde (أُوْحُدٌ), (أُوْمُرُ) ve (أُوْمُرُ) olarak gelmeleri gerekirdi. (مُرٌ) emri, vasıl durumunda (وَأْمُرٌ) şeklinde normal formatında gelebilir. (حُدٌ) ve (كُنْ) emirleri ise vasıl durumunda bile nadiren normal formatında kullanılır.

بَابُ أُبْنِيَةِ أَسْمَاءِ الْفَاعِلِينَ وَالْمَفْعُولِينَ

كَوَزِنَ "فَاعِلٍ" اسْمُ فَاعِلٍ جُعِلَا
مِنَ الثَّلَاثِي الَّذِي مَا وَزَنَهُ فَعَلَا

[(فَعِلٌ) vezninde gelen lâzimî fiiller] ile (فَعُلٌ) vezninde olan fiiller hariç olmak üzere sülâsî mücerred fiillerin ism-i failleri, (فَاعِلٌ) vezninde gelirler. Örneğin: (ضَارِبٌ), (خَارِجٌ), (نَاصِرٌ), (وَارِثٌ), (حَاسِبٌ), (عَالِمٌ), (فَاتِحٌ), (جَالِسٌ).

وَمِنْهُ صَيْغٌ كَ "سَهْلٍ" وَ"الطَّرِيفِ" وَقَدْ
يَكُونُ "أَفْعَلٌ" أَوْ "فَعَالًا" أَوْ "فَعَلَا"
وَكَ "الْفُرَاتِ" وَ"عَفْرِ" وَ"الْحَصُورِ" وَعُمْدٌ
رِ "عَاقِرٍ" "جُنُبٍ" وَمُشْبِهِ "نَمَلًا"

(فَعُلٌ) vezninde olan sülâsî fiillerin ism-i failleri, genelde (فَعُلٌ) veya (فَعِيلٌ) vezninde gelir. Örneğin: (سَهْلٌ), (ظَرْفٌ) ise (طَّرِيفٌ) vezninde gelmiştir. Bununla beraber nadiren de olsa (فَعُلٌ) vezninde olan sülâsî fiillerin ism-i failleri şu vezinlerde de gelir: (أَفْعَلٌ), (فَعَالٌ), (فَعُلٌ), (عَفْرٌ), (فُرَاتٌ), (حَسَنٌ), (جَبَانٌ), (أَحْمَقٌ). Örneğin: (فَعُلٌ) ve (فَعُلٌ), (فَاعِلٌ), (فَعُلٌ), (فَعُولٌ), (فَعُلٌ), (فَعُلٌ), (فَعُلٌ), (عَمْرٌ), (حَصُورٌ), (فَطْنٌ) ve (جُنُبٌ), (عَاقِرٌ), (عُمْرٌ), (حَصُورٌ).

وَصَيْغٌ مِنْ لَازِمٍ مُوَازِنٍ "فَعِلَا"
يُوزَنُهُ كَ "شَحٍ" وَمُشْبِهِ "عَجَلَا"
وَ"الشَّارِ" وَ"الأَشْنَبِ" "الجُدْلَانِ" ثُمَّتٌ قَدْ
يَأْتِي كَ "فَانٍ" وَشِبْهِهِ وَاحِدِ الْبَحَلَا

(فَعِلٌ) vezninde olan lâzimî sülâsî fiillerin ism-i failleri, genel olarak (فَعِلٌ), (أَفْعَلٌ) veya (فَعُلٌ) vezinlerinde gelir. Örneğin: (عَجَلٌ), (أَشْنَبٌ) ve (جَزْلَانٌ). Ayrıca (فَعِلٌ) vezninde gelen bazı ism-i failler, (فَعُلٌ) şeklinde aynu'l-fiili sakin olarak okunabilir. Örneğin: (شَأْزٌ). Nadiren de olsa (فَعِلٌ) vezninde olan lâzimî sülâsî fiillerin ism-i failleri (فَاعِلٌ) veya (فَعِيلٌ) vezinlerinde de

gelebilir. Örneğin: (فَانِ), (نَحْيَالِ).

حَمَلًا عَلَى غَيْرِهِ لِنَسْبَةٍ كَ "حَفِيدِ" فِ "طَيْبِ" "أَشْيَبِ" فِي الصَّوْغِ مِنْ فَعَلًا

Önceki iki beyitte, (فَعَلِ) vezninde olan lâzimî sülâsî fiillerin ism-i failleri, normal şartlarda (فَعَلِ), (أَفْعَلِ) veya (فَعْلَانُ) vezinlerinde geldiği ancak nadiren de olsa (فَاعِلِ) veya (فَعِيلِ) vezinlerinde de gelebilecekleri açıklanmıştı. Oysa ism-i failleri (فَاعِلِ) veya (فَعِيلِ) vezinlerinde gelenlerin (فَعَلِ) ve (فَعْلَانُ) vezinlerindeki sülâsî fiiller olduğu bilinmektedir. Yazar bu beyitte (فَعَلِ) vezninde olan lâzimî sülâsî fiillerin ism-i faillerinin (فَعَلِ) veya (فَعْلَانُ) vezinlerindeki isim faillele bulunan bir ilişki (eş anlamlılık veya zıt anlamlılık gibi) nedenlerle (فَاعِلِ) veya (فَعِيلِ) vezinlerinde gelebildiğini açıklamıştır. Örneğin: (فَعَلِ) vezninde olan (حَفَفَ) fiili [aslı (حَفَفَ) dir.] ile (فَعْلَانُ) vezninde olan (تُقَلُّ) fiilleri arasında zıt anlam ilişkisi vardır. Bu nedenle nasıl ki (فَعْلَانُ) vezninde olan (تُقَلُّ) fiilinin ism-i faili, (فَعِيلِ) vezninde (تُقِيلُ) olarak gelebiliyorsa, aralarında zıt anlam ilişkisi bulunan (فَعَلِ) vezninde olan (حَفَفَ) fiilinin ism-i faili de (فَعِيلِ) vezninde (حَفِيْفٌ) şeklinde gelebilir. Aynı şekilde normal şartlarda ism-i failinin (فَاعِلِ) formatında gelmesi gereken (فَعْلَانُ) vezninde olan (طَابَ) fiili ile (فَعْلَانُ) vezninde olan (حَبَّتْ) fiilleri arasında zıt anlam ilişkisi vardır. Bu nedenle nasıl ki (فَعْلَانُ) vezninde olan (حَبَّتْ) fiilinin ism-i faili, (فَعِيلِ) vezninde (حَبِيْبَةٌ) olarak gelebiliyorsa, aralarında zıt anlam ilişkisi bulunan (فَعْلَانُ) vezninde olan (طَابَ) fiilinin ism-i faili de (فَعِيلِ) vezninde (طَابَبٌ) şeklinde gelebilir. Aynı şekilde normal şartlarda ism-i failinin (فَاعِلِ) formatında gelmesi gereken (فَعْلَانُ) vezninde olan (شَابَ) fiili, (فَعْلَانُ) vezninde olan (عَرَجَ) fiilleri arasında arızîlik bakımından bir anlam ilişkisi vardır. Bu nedenle nasıl ki (فَعْلَانُ) vezninde olan (عَرَجَ) fiilinin ism-i faili, (أَفْعَلِ) vezninde (أَعْرَجَ) olarak gelebiliyorsa, aralarında arızîlik ilişkisi bulunan (فَعْلَانُ) vezninde olan (شَابَ) fiilinin ism-i faili de (أَفْعَلِ) vezninde (أَشْيَبٌ) şeklinde gelebilir.

و"فَاعِلِ" صَالِحِ الْكُلِّ إِنْ قُصِدَ الـ حُدُوثُ نَحْو "عَدَا دَا جَادِلٌ جَدَلًا"

Yazar burada ister mazisi (فَعَلِ), ister (فَعْلَانُ), isterse de (فَعْلَانُ) vezninde olsun, ister müteaddî isterse de lâzimî olsun, eğer fiil süreklilik arz etmeyen bir durumu bildiriyorsa, ism-i faili de (فَاعِلِ) vezninde gelebilir. Örneğin: “mutlu oldu” demek olan (جَدَلُ) fiilinin ism-i faili, “neşeli” demek olan (فَاعِلِ) vezninde (جَادِلُ) şeklinde gelir. Görüldüğü üzere neşeli olmak süreklilik arz eden bir durum değildir. Çünkü bugün neşeli yarın mutsuz olunabilir. Ama

önceki örnekler, süreklilik vasfı ifade ederlerdi. Örneğin: (خَفِيفٌ) hafif, (ثَقِيلٌ) ağır, (حَبِيبٌ) kötü, (طَيِّبٌ) iyi, (شَابٌ) genç, (أَعْرَجٌ) topal ve (أَشِيبٌ) ise saç ağarmış demektir.

Özetlersek, eğer sülâsî bir fiil, geçici bir vasıf ifade ediyorsa, ism-i faili, (فَاعِلٌ) vezninde gelir. Aslında yazar bu bölümde ism-i faili ile sıfat-ı müşebbehe'yi birbiriyle ayırt etmeden ele almıştır. Normalde sülâsî fiillerin ism-i faileri (فَاعِلٌ) vezninde gelir. O da bu beyitle anlatılmıştır. Öyleyse konu başından bu beyte kadar anlatılan durumlar ise ism-i failer değil sıfat-ı müşebbeheler için yapılan tanımlardır.

وَبِاسْمِ فَاعِلٍ غَيْرِ ذِي الثَّلَاثَةِ جِيءَ وَزُنُّ الْمُضَارِعِ لَكِنَّ أَوْلَا جُعِلَا
مِيمٌ تُضَمُّ وَإِنْ مَا قَبْلَ آخِرِهِ فَتَحَّتْ كَانَ اسْمٌ مَّفْعُولٍ وَقَدْ حَصَلَا

Sülâsî olmayan (sülâsî mezîdler ve rubâ'î mücerred) fiillerin ism-i faileri, ilgili fiillerin muzarileri başlarında bulunan yâ (ي) harfleri silinip yerlerine zammeli bir mîm (م) harfi eklenerek oluşturulur. Eğer muzarilerin sondan ikinci harfleri de fethali yapılırsa, ilgili fiillerin ism-i mefulleri elde edilir. Örneğin: (دَخَرَ) fiilinden ism-i fail elde etmek için muzarisinin (يَدْخُرُ) başında bulunan yâ (ي) harfi zammeli mîm (م) ile değiştirilerek, (مَدْخُرٌ) şeklinde ism-i faili elde edilir. Aynı şekilde (أَكْرَمَ) fiilinden ism-i fail elde etmek için muzarisinin (يُكْرِمُ) başında bulunan yâ (ي) harfi zammeli mîm (م) ile değiştirilerek, (مُكْرِمٌ) ism-i faili elde edilir. Aynı şekilde (انْقَطَعَ) fiilinden ism-i fail elde etmek için muzarisinin (يَنْقَطِعُ) başında bulunan yâ (ي) harfi zammeli mîm (م) ile değiştirilerek, (مُنْقَطِعٌ) ism-i fail elde edilir. Aynı şekilde (اسْتَخْرَجَ) fiilinden ism-i fail elde etmek için muzarisinin (يَسْتَخْرِجُ) başında bulunan yâ (ي) harfi zammeli mîm (م) ile değiştirilerek, (مُسْتَخْرِجٌ) ism-i faili elde edilir. Değindiği üzere bu ism-i failerin sondan ikinci harfleri fethali yapılırsa, ilgili fiillerin ism-i mefulleri elde edilir. Örneğin: (مُسْتَخْرِجٌ), (مُكْرِمٌ), (مُنْقَطِعٌ) ve (مَدْخُرٌ).

مِنْ ذِي الثَّلَاثَةِ بِالْمَفْعُولِ مُتَرْتَبًا وَمَا أَتَى كَ "فَعِيلٍ" فَهَوَّ قَدْ عُدِلَا
بِهِ عَنِ الْأَصْلِ وَاسْتَعْتَبُوا بِنَحْوِ "نَجَا" وَ"النَّسِي" عَنِ وَزْنِ مَفْعُولٍ، وَمَا عَمِلَا

Sülâsî mücerred fiillerin ism-i mefulleri ise normalde (مَفْعُولٌ) vezninde gelir. Örneğin: (مَنْصُورٌ), (مَضْرُوبٌ), (مَعْلُومٌ) ve (مَحْسُوبٌ). Ama bazı durumlarda (فَعِيلٌ) ve (فَعْلٌ) vezinlerinde de gelebilir. Örneğin: (جَرِيحٌ), (نَجَا) ve (نَسِي). Görüldüğü üzere (جَرِيحٌ), (مَجْرُوحٌ), (نَسِيٌّ) ve (مَنْسِيٌّ).

(سُحْفِيَّةٌ), (حُصُوصِيَّةٌ) ve (حُصُوصِيَّةٌ) gibi.

وَمَفْعَلٌ "مَفْعَلٌ" وَ"مَفْعَلٌ" وَبِنَا التَّ تَأْنِيثٌ فِيهَا وَصَمَّ قَلَمًا حَمَلًا

(مَكْبُرٌ). (مَدْحَلٌ). Örneğin (مَفْعَلٌ) ve (مَفْعَلَةٌ) vezinlerinde gelirler. Örneğin (مَفْعَلٌ), (مَفْعَلَةٌ), (مَفْعَلَةٌ), (مَفْعَلَةٌ), (مَفْعَلٌ), (مَفْعَلٌ), (مَفْعَلٌ), (مَفْعَلٌ), (مَفْعَلٌ) gibi.

"فَعْلٌ" مَقْبِسُ الْمَعْدَى وَ"الْفُعُولُ" لِعَيْدِ رِه سَوَى فِعْلِ صَوْتٍ ذَا "الْفُعَالُ" جَلَا

Semâ'î masterlar anlatıldıktan sonra bu beyitle kiyâsî masterlar ele alınmaya başlanmıştır. Müteaddî (فَعْلٌ) ve müteaddî (فَعْلٌ) vezinlerinde olan fiil masterları, (فَعْلٌ) vezninde olurlar. Örneğin (نَصْرٌ) ve (ضَرْبٌ). Lazimî olan (فَعْلٌ) ve lâzimî olan (فَعْلٌ) vezinlerinde olan fiil masterları ise bakılır. Eğer "ses" ifade etmeyen fiillere ait iseler, (فُعُولٌ) vezninde gelirler. Örneğin: (خُرُوجٌ) ve (جُلُوسٌ). Eğer "ses" ifade eden fiillere ait iseler, (فُعَالٌ) vezninde gelirler. Örneğin: (بُكَاءٌ), (نُبَاحٌ) ve (صُرَاحٌ) gibi.

وَمَا عَلَى "فَعْلٌ" اسْتَحَقَّ مَصْدَرُهُ إِنَّ لَمْ يَكُنْ ذَا تَعَدَّ كَوْنُهُ فَعْلًا

Lazimî olan (فَعْلٌ) fiiline ait master, (فَعْلٌ) vezninde gelir. Örneğin: (فَرَحٌ), (عَطَشٌ), (عَرَثٌ), ve (عَوْرٌ).

وَقَسْ "فَعَالَةٌ" أَوْ "فُعُولَةٌ" لِ "فَعْدٌ" مَثٌ "كَالشَّجَاعَةِ وَالْجَارِي عَلَى سَهْلًا

(فَعْلٌ) fiiline ait masterlar, bu fiilin sıfat-ı müşebbehlerine göre değişir. Eğer (فَعْلٌ) fiiline ait sıfat-ı müşebbehe (فَعِيلٌ) veznindeyse, masterı (فَعَالَةٌ) vezninde gelir. Örneğin (نَظْفٌ) fiiline ait sıfat-ı müşebbehe (نَظِيفٌ) şeklinde olduğu için masterı, (نَظَافَةٌ) olarak gelmiştir. Eğer (فَعْلٌ) fiiline ait sıfat-ı müşebbehe (فَعْلٌ) veznindeyse, masterı da (فُعُولَةٌ) vezninde gelir. Örneğin (سَهْلٌ) fiiline ait sıfat-ı müşebbehe (سَهْلٌ) şeklinde olduğundan masterı da (سُهُولَةٌ) olarak gelmiştir.

وَمَا سَوَى ذَاكَ مَسْمُوعٌ وَقَدْ كَثُرَ "الْ" فَعِيلٌ" فِي الصَّوْتِ، وَالذَّاءُ الْمِمِضُ جَلَا

مَعْنَاهُ وَزُنُ "فُعَالٌ" فَلْيُقَسِّنْ، وَلِذِي فِرَارٍ أَوْ كَفَرَارٍ بِ "الْفُعَالُ" جَلَا

Bahsi geçen (فَعْلٌ), (فُعُولَةٌ), (فَعَالَةٌ), (فَعْلٌ), (فُعَالٌ), (فُعُولٌ), (فَعْلٌ) vezinleri dışında sülâsî mücerred masterları semâ'î olup ezberlenmesi gerekmektedir. Semâ'î olmakla beraber hayvan sesleri ifade eden masterların büyük bir kısmı (فَعِيلٌ) vezninde gelir. Örneğin: (صَهِيقٌ), (شَهِيقٌ), (هَيْقٌ), (شَحِيرٌ) ve (زَيْرٌ), (هَرِيرٌ), (نَعِيقٌ), (فَحِيحٌ) gibi masterların

(فَعَالٌ) vezninde geldikleri açıklanmıştı. Aynı şekilde hastalıkları ifade eden mastarlar da (فَعَالٌ) vezninde gelir. Örneğin (سَعَالٌ), (زُكَامٌ), (جُزَامٌ) ve (عُطَاسٌ). Kaçış veya imtina ifade eden mastarlar ise (فَعَالٌ) vezninde gelirler. Örneğin (فِرَاقٌ), (إِبَاقٌ), (شِرَاذٌ), (إِبَاءٌ), (جِمَاحٌ) ve (نِفَاقٌ) gibi.

"فَعَالَةٌ" لِحِصَالٍ وَ"الْفِعَالَةُ" دَعُ
لِحِرْفَةٍ أَوْ وِلَايَةٍ وَلَا هَمَلًا

İnsanda bulunan olumlu veya olumsuz özellikleri belirten mastarlar (فَعَالَةٌ) vezninde gelir. Örneğin (عَوَايَةٌ), (طَهَارَةٌ), (عَبَاوَةٌ), (فَطَانَةٌ), (سَعَادَةٌ), (نَطَافَةٌ), (ظَرَفَةٌ), (طَرَفَةٌ), (نَجَارَةٌ), (بِحَارَةٌ), (كِتَابَةٌ), (سَفَارَةٌ), (إِمَارَةٌ), (وِزَارَةٌ), (وِلَايَةٌ), (عِطَارَةٌ), (عِمَالَةٌ) gibi.

لِمَرَّةٍ "فُعْلَةٌ" وَ"فُعْلَةٌ" وَضَعُوا
لِهَيْئَةٍ غَالِبًا كَمِشْيَةِ الْحَيَاءِ

Burada ism-i merre konusu ele alınmıştır. Bir eylemin bir defa gerçekleştiğini belirten ifadeler, ism-i merre olarak adlandırılır ve (فُعْلَةٌ) vezninde olurlar. Örneğin: (شَرِبْتُ), (أَكَلْتُ), (جَلَسْتُ) ve (فَرَحْتُ). Eylemin gerçekleşme şeklini ifade eden yapılar ise (مِشْيَةٌ) örneğinde de görüldüğü üzere (فُعْلَةٌ) vezninde gelirler. (مِشْيَةُ الْحَيَاءِ), "kibirli yürüyüş" demektir.

فَصْلٌ فِي مَصَادِرِ مَا زَادَ عَلَى الثَّلَاثِي

بِكَسْرِ ثَالِثِ هَمْزِ الْوَصْلِ مَصْدَرٌ فَعُ
لِ حَازُهُ مَعَ مَدِّ مَا الْأَخِيرُ تَلَا

(اِنكسَرَ), (اجتمعَ), (احمرَّ) ve (استخرجَ) gibi başında vasıl hemzesi bulunan sülâsî mezîd fiillerden mastar elde etmek için üçüncü harfleri kesralı yapılır ve sondan ikinci harflerine ise elif (ا) harfi eklenir. Örneğin: (اِنكسَارٌ), (اجتِمَاعٌ), (احْمَرَّازٌ) ve (استِخْرَاجٌ).

وَاضْمُمُهُ مِنْ فِعْلِ التَّاءِ زَيْدٌ أَوَّلُهُ
وَأكْسِرُهُ سَابِقَ حَرْفٍ يَقْبَلُ الْعِلَالَا

(تَبَاعَدٌ), (تَكَلَّمَ) gibi harf sayısı üçten fazla olup ve başında tâ (ت) harfi bulunan fiillerden mastar elde etmek için sondan ikinci harfleri zammeli yapılır. Örneğin (تَبَاعَدٌ), (تَكَلَّمَ) ve (تَدَخَّرَجٌ). Eğer son harfi (لâmu'l-fiili) illet (ا، ي، و) harflerinden oluşuyorsa, sondan ikinci harfleri kesralı olur. Örneğin (تَسَلَّفِي، يَتَسَلَّفِي، تَسَلَّفِيَا) gibi.

لِ "فَعْلَلٌ" اِثْنِ بٍ "فِعْلَالٍ" وَ"فَعْلَلَةٌ"
وَ"فَعْلَلٌ" اِجْعَلْ لَهُ "التَّفْعِيلُ" حَيْثُ حَلَا

مِنْ لَامٍ اِغْتَلَّ لِلْحَاوِيَةِ "تَفْعَلَةٌ"
أَلْزِمَ وَلِلْعَارِي مِنْهُ رُبَّمَا بُدِلَا

Örneğin (فَاتَل) fiilinin mastarları (فَاتَلًا) ve (مُفَاتَلَةً) şeklinde olur. Bu vezinde olan bazı fiillerin mastarları (فَعَلَّةً) vezninde de gelebilir. Örneğin (مَارَى) fiilinin mastarı kıyâsî olarak (مُمَارَاةً) ve (مِرَاءً) şekillerinde geldiği gibi, semâ'î olarak (فَعَلَّةً) vezninde (مَرِيَّةً) olarak da gelebilir.

مَا عَيْنُهُ اعْتَلَّتِ "الإِفْعَالُ" مِنْهُ وَ "الإِسْدُ
تَفْعَالُ" بِالنَّاءِ وَتَعْوِيضُ بِهَا حَصَلًا
مِنَ الْمَزَالِ، وَإِنْ تَلَحَّقَ بِغَيْرِهِمَا
تُبْنَ بِهَا مَرَّةً مِّنَ الَّذِي عُمِلَا
وَمَرَّةً الْمَصْدَرِ الَّذِي تُلَازِمُهُ
بِذِكْرِ وَاحِدَةٍ تَبْدُو لِمَنْ عَمَلَا

Ecvefte (اِفْعَالٌ) ve (اسْتِفْعَالٌ) vezinlerinde gelmesi gereken mastarlarda aynu'l-fiil olan illet harfi [elif (i)] hazf olunur, kelimenin sonuna tâ-i marbûta (ة) eklenir. Örneğin (اجَابَةٌ) ve (اسْتِيقَامَةٌ). Tâ-i marbûta, bu iki mastar kalıbı dışındaki mastar sonlarına eklenirse, “bir defa” manasını katar. Örneğin (أَعْطَاهُ، إِعْطَاءَةً). Eğer bu iki mastarda olduğu gibi kelimenin sonlarında tâ-i marbûta bulunan mastarlarla “bir defa” manası katmak istenirse, mastarların sonlarına (وَاحِدَةً) kelimesi eklenmek suretiyle bu anlam sağlanır. Örneğin (اجَابَةٌ وَاحِدَةً) gibi.

بَابُ الْمَفْعَلِ وَالْمَفْعِلِ وَمَعَانِيهِمَا

مِنْ ذِي الثَّلَاثَةِ، لَا "يَفْعِلُ"، لَهُ أَنتِ بِ "مَفْعَلٍ"
عَلِ "لِمَصْدَرٍ أَوْ مَا فِيهِ قَدْ عَمِلَا
كَذَاكَ مُعْتَلٌ لَامٍ مُطْلَقًا وَإِذَا أَلِ
فَمَا كَانَ وَأَوَّا بِكَسْرٍ مُطْلَقًا حَصَلًا

Sülâsî mücerred fiillerden muzarisi (يَفْعِلُ) vezninden olmayanlar yani muzarisi (يَفْعَلُ) veya (مَفْعَلٌ) vezinlerinden gelenlerin mastar, ism-i zaman ve ism-i mekân kalıpları (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (مَخْرَجٌ) ve (مَذْهَبٌ) gibi. Lâmu'l-fiilleri illet harflerinden oluşan sülâsî mücerred fiillerde ise muzarisi ister (يَفْعَلُ) ister (يَفْعِلُ) isterse de (يَفْعَلُ) vezinlerinden olsun mastar, ism-i zaman ve ism-i mekân kalıpları (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (مَعْرَى), (مَرْمَى) ve (مَبْنَى) gibi. Fâu'l-fiilleri vâv olan sülâsî mücerred fiillerde ise mastar, ism-i zaman ve ism-i mekân kalıpları (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (مَوْجِدٌ), (مَوْعِدٌ) ve (مَوْجِلٌ) gibi.

وَلَا يُؤَيِّرُ كَوْنُ الْوَاوِ فَأَنَّ إِذَا
مَا اعْتَلَّتْ لَامٌ كَمَوْلَى، فَأَنْعَ صِدْقٌ وَلَا

Lâmu'l-fiilleri illet harflerden ve fâu'l-fiilleri ise vâv olan fiillerde, fâu'l-fiillere göre değil lâmu'l-fiilleri dikkate alınarak (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (مَوْلَى) gibi.

فِي غَيْرِ ذَا عَيْنِهِ افْتَحَ مَصْدَرًا وَسَوَا
-هُ أَكْسِرَ وَشَدَّ الَّذِي عَنْ ذَلِكَ اعْتَزَلَا

Bunların dışında kalanlarda yani muzarisi (يَفْعَلُ) vezninden olan fiillerde mastar mîmî (مَفْعَلٌ) vezninde, ism-i zaman ile ism-i mekân kalıpları ise (مَفْعِلٌ) vezninde gelir. Örneğin: “oturmak” için (يَجْلِسُ) ve “oturulan yer” için ise (مَجْلِسٌ) kullanılır.

Şimdiye kadar değindiğimiz kuralara uymayan mastar, ism-i zaman ile ism-i mekân yapıları ise şâz olup kural dışı mastar veya zarflar olarak değerlendirilmiştir. Şâz olarak kabul edilen yapılar ise şunlardır:

مَدَمَّةٌ مَنَسَكٌ مَضَنَّةٌ الْبَحَلَا	مَظْلَمَةٌ مَطْلَعُ الْمَجْمَعِ حَمْدَةٌ
مَحْشَرٌ مَسْكَنٌ مَحَلٌ مَن نَزَلَا	مَزَلَةٌ مَفْرُقٌ مَضَلَّةٌ وَمَدَبٌ
مَعْتَبَةٌ مَفْعَلٌ مَن "صَع" وَمِن "وَجَلَا"	وَمَعَجَرٌ وَبَنَاءٌ ثُمَّ مَهْلَكَةٌ
"مَوْقَعَةٌ كُلُّ ذَا وَجْهَاهُ قَدْ حُمِلَا	مَعَهَا مِنْ "احْسَب" وَ"ضَرَب" وَزُنْ مَفْعَلَةٌ

(مَحْشَرٌ), (مَدَبٌ), (مَضَلَّةٌ), (مَفْرُقٌ), (مَزَلَةٌ), (مَضَنَّةٌ), (مَنَسَكٌ), (مَدَمَّةٌ), (مَحْمَدَةٌ), (مَجْمَعٌ), (مَطْلَعٌ), (مَظْلَمَةٌ), (مَوْقَعَةٌ) ve (مَضْرَبٌ), (مَحْسَبٌ), (مَوْجَلٌ), (مَوْضِعٌ), (مَعْتَبَةٌ), (مَهْلَكَةٌ), (مَعَجَرَةٌ), (مَعَجَرٌ), (مَحَلٌ), (مَسْكَنٌ). Örnek verilen bu isimlerin aynu'l-fiilleri hem fethalı hem de kesralı olmak üzere iki şekilde okunur. Eğer okunan şekil ilgili fiilin kuralına uyarsa, diğer şekil şâz olarak kabul edilir. Konunun daha iyi anlaşılması için ilk sözcüğün analizini yapalım: Örneğin muzarisi (يَظْلِمُ) şeklinde geldiğinden mastar-ı mîmi normalde (مَظْلَمَةٌ) şeklinde olması gerekir. (مَظْلَمَةٌ) ise şâz kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle bu mastarlar hem normal olarak hem de şâz şeklinde gelebilirler. Şimdi sayacağımız mîmî mastarlar ise sadece şâz şeklinde gelirler.

وَالكَسْرُ أَفْرِدٌ لِّ "مَرْفِقٍ" وَ"مَعْصِيَةٍ"	وَ"مَسْجِدٍ" "مَكْبَرٍ" "مَأْوٍ" حَوَى الْإِبِلَا
مِن "أَبُو" وَ"اغْفِر" وَ"عُذِر" وَ"أَحْم" مَفْعَلَةٌ	وَمِن "رَزَا" وَ"اعْرِف" "اطْنُن" "مَنْبِت" وَصِلَا
بِمَفْعَلٍ "اشْرِق" مَعَ "اغْرِب" وَ"اسْتَقِطَن" "رَجَع" "اجز"	رُزُ "ثُمَّ" مَفْعَلَةٌ "اقْدُر" وَ"اشْرِقَن" مَحَلَا
وَ"اقْبُر" وَمِن "أَرْب" وَثَلَّثَ اِرْبَعَهَا	كَذَا لِّ "مَهْلِك" التَّثْلِيثُ قَدْ بُدِلَا

(مَظْلَمَةٌ), (مَعْرِفَةٌ), (مَزْرِئَةٌ), (مَحْمِيَّةٌ), (مَعْدِرَةٌ), (مَعْفِرَةٌ), (مَأْوِيَّةٌ), (مَأْوٍ), (مَكْبَرٌ), (مَسْجِدٌ), (مَعْصِيَةٌ), (مَرْفِقٌ), (مَنْبِتٌ), (مَشْرِقٌ), (مَعْرِبٌ), (مَسْقِطٌ), (مَرْجِعٌ) ve (مَجْرِرٌ) sözcüklerinin aynu'l-fiilleri normal olarak kesralı gelmemesi gerektiğinden, böyle kullanıldıkları için için şâz olarak değerlendirilmişlerdir. Mesela (رَفِقٌ) fiilinin muzarisi (يَفْعَلُ) vezninden (يَرْفُقُ) şeklinde geldiği için mastarının da (مَفْعَلٌ) vezninde (مَرْفُقٌ) şeklinde olması gerekirdi. Çünkü muzarisi (يَفْعَلُ) vezninde olan fiillerin mastar,

ism-i mekân ve ism-i zaman kalıplarının (مَفْعَلٌ) vezninde gelmesi gerekir. Bu ise (مَفْعَلٌ) vezninde (مَقْدَرَةٌ) şeklinde geldiği için şâz kabul edilmiştir. Ayrıca (مَفْعَلَةٌ) vezninde gelen (مَقْدَرَةٌ), (مَشْرِقَةٌ), (مَشْرِقَةٌ) ve (مَأْرَبَةٌ) dördlüsü ile (مَهْلِكٌ) sözcüğünün aynu'l-fiilleri üç şekilde okunabilir. Örneğin (مَشْرِقَةٌ), (مَشْرِقَةٌ) ve (مَشْرِقَةٌ) denebilir. (شَرَقَ) fiilinin muzarisi (يَشْرِقُ) vezninde olup (يَشْرِقُ) şeklinde olduğundan mastarı da (مَفْعَلٌ) vezninde ve (مَشْرِقٌ) şeklinde olması gerekir. Çünkü muzarisi (يَفْعُلُ) vezninde olan fiillerin mastar, ism-i mekân ve ism-i zaman kalıpları, (مَفْعَلٌ) vezninde gelmesi gerekir. Bu nedenle (مَشْرِقَةٌ) normal kabul edilirken (مَشْرِقَةٌ) ile (مَشْرِقَةٌ) şâz olarak değerlendirilmiştir.

وَكَالصَّحِيحِ الَّذِي أَلْبَا عَيْنُهُ، وَعَلَى
رَأْيِ تَوَقَّفٍ وَلَا تَعْدُو الَّذِي نُقِلَا

Aynu'l-fiilleri yâ (ي) olan fiiller ise sahîh fiiller gibi değerlendirilir. Yani muzarisi (يَفْعُلُ) veya (يَفْعُلُ) vezinlerinden gelenlerin mastar-ı mîmi, ism-i zaman ve ism-i mekân zarfları (مَفْعَلٌ) vezninde gelirken, muzarisi (يَفْعُلُ) vezninden olanlarda mastar-ı mîmî (مَفْعَلٌ) vezninde, ism-i zaman ile ism-i mekân zarfları ise (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. Örneğin (عَاشَ) fiilinin muzarisi (يَعِيشُ) vezninde olduğundan mastarı (مَفْعَلٌ) vezninde ve (مَعَاشٌ) şeklinde olurken, ism-i zaman ile ism-i mekân şekli ise (مَفْعَلٌ) vezninde ve (مَعِيشَةٌ) şeklinde gelmiştir. Bu grupta yer alan tüm fiiller bu kurala uymayabilir. Bu kapsamda kural dışı olanlar da vardır. Örneğin (جَاءَ) fiilinin muzarisi (يَجِيئُ) vezninde olduğundan mastar-ı mîmî (مَفْعَلٌ) vezninde ve (مَجَاءٌ) şeklinde olması gerekirken, kurala uymayıp (مَجِيئٌ) şeklinde gelmiştir.

وَكَأَسْمِ مَفْعُولٍ غَيْرِ ذِي الثَّلَاثَةِ صُغٍ
مِنْهُ لِمَا مَفْعَلٌ وَمَفْعَلٌ جُعِلَا

Sülâsî mücerred dışında kalan fiillerin mastar mîmî, ism-i zaman ile ism-i mekânları da ism-i mefulleri gibi olur. Örneğin (اسْتَخْرَجَ) fiilinin ism-i mefulü (مَسْتَخْرَجٌ) olduğundan mimi mastarı, ism-i zaman ile ism-i mekânı da (مَسْتَخْرَجٌ) şeklinde gelir.

فَصْلٌ فِي بِنَاءِ الْمَفْعَلَةِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى الْكَثْرَةِ

مِنْ اسْمِ مَا كَثُرَ اسْمُ الْأَرْضِ "مَفْعَلَةٌ"
كَمَثَلِ "مَسْبَعَةٍ" وَالرَّائِدِ، احْتِزَالًا
مِنْ ذِي الْمَزِيدِ كِ "مَفْعَاةً"، وَ"مَفْعَلَةٌ"
عَبْرَ الثَّلَاثِيَّ مِنْ ذَا الْوَضْعِ مُتَّبِعٌ
وَرُبَّمَا جَاءَ مِنْهُ نَادِرٌ قُبَالًا

Bir yerde adları sülâsî mücerred veya sülâsî mezîd sözcüklerden oluşan bir şeyin çok sayıda bulunduğunu belirtmek için (مُفَعَّلَةٌ) kalıbı kullanılır. Ancak bu sözcükler sülâsî mezîdlerden oluşuyorlarsa, zâid harfler atıldıktan sonra, (مُفَعَّلَةٌ) kalıbına dönüştürülürler. Örneğin bir yerde çok sayıda yırtıcı hayvan varsa oraya (مُسَبَّعَةٌ), çok sayıda deve varsa oraya (مَأْتَلَةٌ), çok sayıda aslan varsa oraya (مَأَسَدَةٌ) denir. Ayrıca bir yerde çok sayıda yılan varsa, oraya (مُفَعَّاةٌ) denir. Görüldüğü üzere (أَفْعَى), sülâsî mezîd bir sözcüktür yani harf sayısı üçten fazladır. Bu nedenle bu sözcük (مُفَعَّلَةٌ) kalıbına dönüştürülürken, zâid olan ve sözcüğün başında yer alan hemze (إ) harfi atılmıştır. Aynı şekilde bir yerde bir şeyin çok sayıda bulunduğunu belirtmek amacıyla (مُفَعَّلَةٌ) veya (أَفْعَلَتْ) kalıpları da kullanılabilir. Örneğin bir yerde çok sayıda yırtıcı hayvan varsa orası için (أَسْبَعَتِ الْأَرْضُ) veya (الْأَرْضُ مُسَبَّعَةٌ) ifadeleri de kullanılabilir. (مُفَعَّلَةٌ) ve (مُفَعَّرَةٌ) gibi bazı nadir kalıplar dışında (مُفَعَّلَةٌ) ve (أَفْعَلَتْ) kalıpları, sülâsî mezîdler için kullanılmamıştır.

فَصْلٌ فِي بِنَاءِ الْأَلَةِ

كَمْ مِفْعَلٍ " وَكَ مِفْعَالٍ " وَ " مِفْعَلَةٌ " مِنْ الثَّلَاثِي صُغِ اسْمٌ مَا بِهِ عُمَلًا
شَدَّ " الْمِدْقُ " وَ " مُسْعَطٌ " وَ " مُكْحَلَةٌ " وَ " مُدْهَنٌ " " مُنْصَلٌ " وَالْآتِي مِنْ نَحْلًا
وَمَنْ نَوَى عَمَلًا بِمَنْ جَارَ لَهُ فِيهِنَّ كَسْرٌ وَ لَمْ يَعْْبَأُ بِمَنْ عَدَلًا

Sülâsî mücerred fiillerden ism-i âlet yani araç ve gereç adlarını elde etmek için (مِفْعَلٌ), (مِفْعَالٌ) ve (مُفَعَّلَةٌ) kalıpları kullanılır. Örneğin asansöre (مُصْعَدٌ), anahtara (مِفْتَاحٌ) ve süpürgeye (مُكْسَحَةٌ) denir. Bu üç vezinde gelmeyen araç gereç isimleri ise şâz olarak değerlendirilir. Bu nedenle tokmak/(مُدْقٌ), enfiye kutusu/(مُسْعَطٌ), sürmedân, sürmelik/(مُكْحَلَةٌ), yağ kabı/(مُدْهَنٌ), kılıç/(مُنْصَلٌ) ve elek/(مُنْخَلٌ) gibi sözcükler şâz olarak görülmüştür. (مِفْعَلٌ) vezinde gelen bu sözcüklerle âlet edevat manası kastedilirse, diğer kurallı ism-i âletlerde olduğu gibi (مِفْعَلٌ) vezinde de okunabilirler. Örneğin (مُنْخَلٌ) sözcüğü ile un eleme aracı kastedilirse, (مُنْخَلٌ) olarak da okunabilir.

خاتمة

وَقَدْ وَفَيْتُ بِمَا قَدْ رُمْتُ مُنْتَهِيًا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ إِذْ مَا رُمْتُهُ كَمَا
تُمُّ الصَّلَاةُ وَتَسْلِيمٌ يُقَارِعُهَا عَلَى الرَّسُولِ الْكَرِيمِ الْخَاتَمِ الرَّسُلَا

وَاللّٰهِ الْعَزِيزِ وَالصَّحْبِ الْكِرَامِ وَمَنْ
 إِيَّاهُمْ فِي سَبِيلِ الْمَكْرُمَاتِ تَلَا
 وَأَسْأَلُ اللَّهَ مِنْ أَنْوَابِ رَحْمَتِهِ
 سِتْرًا حَمِيْلًا عَلَى الرِّزَالَتِ مُشْتَمَلًا
 وَأَنْ يُبَيِّسَ لِي سَعْيًا أَكُونُ بِهِ
 مُسْتَنْبِشِرًا آمِنًا لَا بَاسِرًا وَجَلًا

Yazmak istediğim manzumeyi bitirmiş bulunmaktayım. Allah'a şükürler olsun ki isteğim gerçekleşmiştir. Son peygamber Resulullah'a, temiz ailesine, değerli sahabesine ve onların yolunda gidenlere de salât ve selam olsun. Allah'tan, hatalarımın tümünü örtecek rahmetinden güzel bir örtü dilerim. Diğer dünyada beni sevindirecek, üzülmem ve korkmama sebep olmayacak güzel işleri bana nasip etmesi ve kolaylaştırmasını Allah'tan niyaz ederim.

Sonuç

Arap edebiyatında *lâm kafiyesi* üzerine mürettep olması hasebiyle *lâmiyye* olarak meşhur olan çok sayıda kaside ve manzume bulunmaktadır. Önemli bir kısmı basit bahrinde kaleme alınan bu manzumelerde genel olarak Peygamber sevgisi, öğüt, nasihat ve vaaz gibi temalar işlenmiştir. Bu çalışmada ise İbn Mâlik tarafından sarf ilminde kaleme alınan *Lâmiyye* ele alınmıştır. Bu kapsamda sarf ilminin tarifi yapılmış, konuyla ilgili temel kavramlardan fiil ve lâmiyye sözcükleri açıklanmıştır. İbn Mâlik hakkında gereken malumatlar verildikten sonra manzumenin ismi, matbû' ve mahtût nüshaları, muhtevası, şerhleri ve metni gibi konular ele alınarak incelenmiştir.

Sarf ilminde öğrenciler için gerekli ve faydalı konuların manzumede kapsamlı bir şekilde ele alındığı görülmüştür. Ayrıca bu konuların belîğ ve mücez bir şekilde anlaşılır bir dille ifade edildiği tespit edilmiştir. Lâmiyyenin kısa ve anlaşılır bir şekilde nazım olarak kaleme alınması, öğrencilerin kolaylıkla ezberleyebilmelerini sağladığı anlaşılmıştır. Böylece manzume, öğrencilerin hayatları boyunca istifade edebilecekleri bir başucu kaynağı mahiyeti kazanmıştır.

Görüldüğü üzere eserin nazım şeklinde kaleme alınması; okunması ve ezberlenmesi açısından esere olumlu bir yön kazandırmıştır. Ancak bunun Arap öğrenciler açısından geçerli bir avantaj olduğu düşüncesindeyiz. Zira her ne kadar anlaşılır ve kolay bir dil kullanılmışsa da kolay anlaşılacak bir manzume olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü nazım şeklinde yazılan metinlerin, düz metinlerden daha zor olduğu bilinmektedir. Bu zorluğun özellikle yabancı öğrenciler nezdinde daha fazla hissedileceği de malumdur. Bu durumda Arapça bilmeyen ve başlangıç seviyesinde olan yabancı öğrencilerin manzumeyi anlamakta

sıkıntı çekecekleri de açıktır. Arap dilinde belli bir seviyeye gelen yabancı öğrenciler ise artık böyle bir manzumeye önemli derecede gereksinim duymayacaklardır. Manzumenin Osmanlı coğrafyasında yaygın bir şekilde rağbet görmemesinin nedenlerinden birinin bu olduğu kanaatindeyiz.

Belirtildiği üzere manzumenin, başlangıç seviyesindeki öğrencilere okutulması uygun olmasa da akademik seviyede çalışma yapanların bu mümtaz manzumeyi daha yakından tanımaları ve kendisinden istifade etmeleri gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle, Arap literatüründe önemli bir yere sahip olan manzumeyi günümüz okurlarına daha faydalı olacağı düşüncesiyle tercümesiyle birlikte sunuyoruz.

Kaynakça/References

- Ahmed, Ali. *el-Endelusiyyûn ve'l-Meğârîbe fî biladî'ş-Şami min nihâyeti'l-karnî'l-hâmis hatta nihâyeti'l-karnî't-tâsi' el-hicrî*. Dimaşk: Dâru Tulâs, 1. Basım, 1989.
- Akçakoca, Yusuf. "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-ef'âl Örneği". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1393-1416. <https://doi.org/10.17859/pauifd.793914>.
- Bağdâdî, İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mir Selim. *Îdâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. nşr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya/Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Bahrak, Cemâluddîn Muhammed b. 'Umer. *Fethu'l-akfâl ve hallu'l-işkâl bi şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl*. nşr. Mustafa en-Nehhâs. Kuveyt: el-Mesâhim, 1414/1993.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. çev. Abdulhalim en-Neccâr, 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 5. Basım, 1959.
- Budeyr, Salah b. Muhammed. *Husûlu'l-meserre bi teshîli Lâmiyyeti'l-ef'âl bi ziyâdeti Bahrak ve'l-İhmîrî ve'd-Durra*. Riyad: Mektebetu Dâru'l-Minhâc, 1. Basım, 1430/2009.
- Ceknî, Ahmed b. Muhammed el-Ceknî. *'Avnu'l-mu'în bi şerhi'l-Lâmiyye ma'a ziyâdâti Bahrak ve İbn Zeyn*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1. Basım, 2001.
- Cerârî, Abdullah. *Şeyhu'l-cemâa el-Allâme Muhammed el-Mekkî (Şahsiyâtun Mağribîyye 3)*. b.y: Matba'atu'l-Cedîd ed-Dâru'l-Beydâ', 1. Basım, 1398/1978.
- Çakır, Mehmet. "Binâu'l-ef'âl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/179-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî VI 'asru'd-duvel ve'l-imârât eş-Şâm*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1990.
- Esiyûbî, Muhammed Emin b. Abdullah. *Menâhilu'r-ricâl ve meradi'u'l-ettâl bi lebâni me'âni Lâmiyyeti'l-ef'âl*. Kahire: Dâru 'Umer b. Hattâb-San'a: Mektebetu'l-İmâmî'l-Vâzi'î, 1. Basım, 1428/2007.
- Hacî Hâlife, Mustafa b. Abdullah el-Osmanî. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutubi ve'l-funûn*. nşr. Mehmet Şerafettin Yaltkaya/Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Hamlâvî, Ahmed. *Şeza'l-arf fî fenni's-sarf*. Beyrut: Dâru İbn Hazm,1. Basım, 2006.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Usmân. *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, nşr. Fâiz Fâris. Kuveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 2010.

- İbnu'l-Hâcc, Tâlib b. Hamdûn. *Hâşiyetu't-Tâlib b. Hamdûn'alâ Şerhi Bahrak 'alâ Lâmiyyeti'l-ef'âl*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.
- İbnu'l-İmâd, Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb* nşr. Abdulkadir el-Arnâvut/Mahmut el-Arnâvut 10 Cilt. Dımaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1413/1992.
- İbnu'l-Kâdî, Ahmed b. Muhammed İbnu'l-Kâdî. *Durretu'l-hicâl fî esmâi'r-ricâl*. nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. 3 Cilt. b.y: y.y, 1. Basım, 1391/1971.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn. *Teshîlu'l-fevâid ve tekmi'lu'l-mekâsid*, nşr. Muhammed Kâmil Berekât. b.y: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1387/1967.
- İbnu'n-Nâzım, Bedruddîn Muhammed b. Muhammed. *Şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*. nşr. W. Volck. St. Petersburg: Der Akademik Vorgelegt, 1864.
- Mağîni, Ahmed b. İbrahim b. Abdulmevlâ. *Hulâsatu'l-akvâl 'alâ Şerhi Bedruddîn b. Mâlik li Lâmiyyeti'l-ef'âl*. Kahire: el-Mektebetu'l-İslamiyye, 2. Basım, 1426/2006.
- Muhîbbî, Muhammed Emin b. Fadlullah. *Hulâsatu'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşar*. 4 Cilt. b.y: el-Matba'atu'l-Vehîbe, 1284/1867-68.
- Özalp, Mehmet Sıdık-Taşdelen, Hasan. "Arap Edebiyatında Lâmiyye Literatürü". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 12/ (Eylül 2020), 193-222. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1299039>
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 1. Basım, 2012.
- Sıddık, Âmâl İbrahim b. Ahmed. *Tahkîku'l-makâl ve teshîlu'l-menâl fî şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl li Muhammed b. el-Abbas et-Tilimsânî*. Mekke: Câmî'et-u Umî'l-kurrâ, Kuliyyet'ul-âdâb ve'l-'ulûm ve'l-idâre, Doktora Tezi, 1433/2012.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman. *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. b.y: Dâru'l-Fikir, 2. Basım, 1399/1979.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini-i men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, 1348/1930.
- Şinkîti, Hasan b. Zeyn. *et-Turra şerhu Lâmiyyeti'l-ef'âl*. nşr. Abdurraûf Hüseyin Ali. Dubai: el-Mesâhim, 1. Basım, 1417/1997.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-se'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzu'âti'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1. Basım, 1405/1985.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm Kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.